

95-202aj

INSTITUTIONELE ERKENNING

VAN BEGINNENDE KUNSTENAARS

Een vergelijking tussen
werkplaats- en academiekunstenaars

BOEKMAN*stichting*

Studiecentrum voor kunst, cultuur en beleid

Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
telefoon bibliotheek 020-624 3739

De uitleentermijn bedraagt 4 weken. Mits tijdig aangevraagd is verlenging met 4 weken mogelijk, tenzij de publikatie inmiddels is gereserveerd.

De uitleentermijn is verstreken op:

<p>9 DEC. 1995 17 JAN. 1996 1 APR. 1996 23 APR. 1996 17-3-2000 14-4-2000</p>		
---	--	--

g.072.1: 72176: 377.5/.6: 377: 658: 357.854 (492) (01303)

95-202a

Boekmanstichting - Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel. 6246739

INSTITUTIONELE ERKENNING

VAN BEGINNENDE KUNSTENAARS

Een vergelijking tussen
werkplaats- en academiekunstenaars

Auteurs:

Henk Vinken en Ludo van Dun

Dit onderzoek is uitgevoerd door het IVA
Instituut voor sociaal-wetenschappelijk
onderzoek
van de Katholieke Universiteit Brabant

Rijswijk, november 1994

VOORWOORD

Het beleid op het terrein van de beeldende kunst heeft tot doel de bevordering van de kwaliteit van de beeldende kunst. In dat beleid is aan de werkplaatsen de Rijksakademie van Beeldende Kunsten, de Jan van Eyck Akademie en de Ateliers een belangrijke functie toegekend. Deze werkplaatsen proberen die doelstelling te bereiken door de artistieke ontwikkeling van kunstenaars te bevorderen. Door hun bijzondere werkwijze, namelijk de individuele begeleiding door oudere ervaren kunstenaars van jonge kunstenaars die veelal al een kunstacademie hebben voltooid, richten ze zich tegelijkertijd op de verhoging van de professionaliteit van de deelnemers. De kunstacademies zijn gericht op de opleiding en scholing van beginners. De werkplaatsen worden dus geacht iets toe te voegen aan de opleiding van de kunstacademies.

De discussie over de taken van overheden en over de vraag of de vrije werking van de markt leidt tot een superieure maatschappij ten opzichte van een maatschappij die afhankelijk is van overheidsingrijpen, heeft de beleidsvoering van die overheden direct beïnvloed. Het overheidshandelen dient niet alleen ideëel gelegitimeerd maar voortaan ook doelmatig te zijn. Daarmee wordt de overheidsadministratie gedwongen aandacht te schenken aan de effecten van het gevoerde beleid of van specifieke beleidsinstrumenten. Goede bedoelingen zijn prachtig maar welke zijn de beleidsdoelstellingen en in welke mate worden zij gerealiseerd?

Dat zijn vragen die niet altijd even gemakkelijk zijn te beantwoorden. Immers, in welke mate heeft het gevoerde kunstbeleid de kwaliteit van de kunst bevorderd? Meer specifiek, in hoeverre hebben de werkplaatsen bijgedragen aan de artistieke ontwikkeling van beeldende kunstenaars? Beantwoording van dergelijke vragen is zeer problematisch. Om daarbij behulpzaam te zijn worden vaak wetenschappelijke onderzoekers ingeschakeld. Hoe ingewikkelder echter de problematiek, hoe moeilijker het is om een heldere probleemstelling te formuleren of de juiste onderzoeksmethode te kiezen.

Met betrekking tot de werkplaatsen heeft het voormalig ministerie van WVC opdracht verstrekt tot uitvoering van zelfs drie onderzoeken: een onderzoek gericht op de werkwijze, een op de kosten en een dat enkele specifieke resultaten van de werkplaatsen meet.

Eind 1992 is het rapport van de Erasmus Universiteit, 'Kunst Leren', gepubliceerd. Het is het eerste onderzoek naar het ontstaan, de werkwijze en functies van de werkplaatsen. Tevens is in 1992 een accountantsrapport van de adviesgroep Horlings, Brouwer & Horlings gereed gekomen (titel: 'De gelijkheid van appels en peren'), waarin een kostenanalyse per werkplaats en een onderlinge vergelijking van de kosten wordt gemaakt. In het onderhavige rapport wordt verslag gedaan van een derde onderzoek, uitgevoerd door het IVA Tilburg. De vraagstelling van dit onderzoek luidt:

a) Van welke beleidsinstrumenten op het terrein van het beeldende kunstbeleid maken de kunstenaars gebruik, die tussen 1988 en 1991 deelnemer waren aan een werkplaats en in welke mate?

b) In hoeverre verschilt het gebruik van beleidsinstrumenten naar discipline en vooropleiding van ex-deelnemers?

c) In hoeverre verschilt het gebruik van beleidsinstrumenten door ex-deelnemers aan de werkplaatsen van het gebruik door afgestudeerden van twee kunstacademies, namelijk de Gerrit Rietveld Academie te Amsterdam en de AKI te Enschede?

Aan alle drie de onderzoeken is door de werkplaatsen medewerking verleend, maar niet altijd van harte. Een gezond wantrouwen ten aanzien van buitenstaanders, die even de werkplaats komen beoordelen waarin een directielid, stafid, begeleider of deelnemer als 't ware z'n hele ziel en zaligheid legt, is uiteraard zeer begrijpelijk. Maar ook speelt waarschijnlijk het feit mee, dat nog niet alle instellingen op het terrein van de kunsten als particuliere instellingen eraan gewend zijn dat hun activiteiten worden geëvalueerd in een breder maar vooral ook politiek beleidskader. De besteding van publieke middelen vereist een publieke verantwoording en dat kan botsen met een strikt persoonlijke, sterk subjectieve inzet van talenten. Voeg daarbij het feit dat over vraagstelling en onderzoeksmethode valt te twisten en men zal begrijpen dat alle drie bovengenoemde onderzoeken van de kant van de werkplaatsen van stevig kritisch commentaar zijn voorzien.

Met het onderhavige onderzoek is een drieluik van onderzoeken voltooid, dankzij welke een beeld kan worden gevormd van werkwijze, kosten en resultaten van de drie werkplaatsen. Het is duidelijk dat onderzoeksresultaten nooit een volledig beeld van de realiteit kunnen geven, noch duurzaam zijn. De werkelijkheid staat niet stil. De afgelopen jaren hebben zich binnen de werkplaatsen ingrijpende veranderingen voltrokken. Tegelijkertijd is de duur van het kunstvakonderwijs teruggebracht van vijf naar vier jaar. Teneinde de beoogde kwaliteitsverbetering te realiseren is in 1992 besloten tot de oprichting van tweede-faseopleidingen. Het ligt in de bedoeling dat in 1995/1996 geconcentreerd aan een negental kunstacademies een tweejarige tweede fase opleiding op het gebied van de autonome en toegepaste kunsten van start zal gaan.

Deze veranderingen hebben uiteraard ook gevolgen voor de positie van de drie genoemde werkplaatsen in de sector van de beeldende kunsten en voor de ontwikkeling van het beeldende kunstbeleid.

De onderzoeksresultaten kunnen zeker een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het beleid met betrekking tot de werkplaatsen en aan een zorgvuldige besluitvorming. De volgende stap in het beleidsproces zal bestaan uit de publikatie van een beleidsnota, waarin de Staatssecretaris voor Cultuur zijn beleidsvoornemens met betrekking tot de werkplaatsen voor beeldende kunst en vormgeving kenbaar zal maken.

P. Ligthart,
plv. hoofd van de afdeling
Beeldende Kunsten, Bouwkunst en Vormgeving

Inhoud

1 Onderzoek werkplaatskunstenaars

1.1	Inleiding	1
1.2	Vragen	2
1.3	Gegevens	3
1.4	Beperkingen	14

2 Erkenning van werkplaatskunstenaars

2.1	Inleiding	16
2.2	Subsidies, opdrachten en aankopen	16
2.3	Aantal bronnen, keren en institutionele erkenning	19
2.4	Slot	21

3 Erkenning van academiekunstenaars

3.1	Inleiding	22
3.2	Subsidies, opdrachten en aankopen	22
3.3	Aantal bronnen, keren en institutionele erkenning	24
3.4	Slot	27

4 Verschillen tussen werkplaatsen en academies

4.1	Inleiding	29
4.2	Subsidies, opdrachten en aankopen	29
4.3	Aantal bronnen, keren en institutionele erkenning	30
4.4	Verschillen tussen cohorten kunstenaars	31
4.4	Slot	33

5 Achtergronden van erkenning

5.1	Verschillen in erkenning naar achtergrondkenmerken	35
5.2	Slot	41

6 Resumé

6.1	Erkenning van werkplaatskunstenaars	43
6.2	Vergelijking tussen werkplaatsen en kunstacademies	44
6.3	Verschillen in erkenning naar achtergrondkenmerken	45
6.4	Slot	46

Referenties	48
------------------------------	----

Bijlage

Tabellen	49
---------------------------	----

1 Onderzoek werkplaatskunstenaars

1.1 Inleiding

De Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, de Ateliers te Amsterdam (tot 1993 Ateliers 63 te Haarlem) en de Jan van Eyck Akademie te Maastricht zijn postacademische werkplaatsen waar kunstenaars uit binnen- en buitenland zich kunnen specialiseren in de beeldende kunst. Eind 1992 verscheen het onderzoeksrapport 'Kunst leren' over de drie werkplaatsen (Heilbron, 1992). Zoals de minister van WVC in het voorwoord van dit rapport aangeeft, blijft er behoefte bestaan aan een verzameling harde onderzoeksgegevens. Met name vragen over het relatieve 'rendement' van de door WVC gesubsidieerde postacademische opleidingen blijven onbeantwoord. In het voorjaar van 1992 heeft IVA Tilburg hiertoe voor het ministerie van WVC een proefonderzoek uitgevoerd. Het ministerie van WVC heeft in vervolg hierop IVA Tilburg de opdracht verleend te onderzoeken of en in welke mate kunstenaars, die een specialisatie aan een werkplaats hebben gevolgd, in aanmerking komen voor Rijksinstrumenten van beeldende kunstbeleid. De vraag is of deze kunstenaars tot het bestand van kunstenaars behoren die een inkomen verwerven via een of meerdere van acht Rijksinstrumenten. Het gaat om de direct op de individuele kunstenaars gerichte *subsidies* individuele subsidies en beroepskostenvergoedingen, verder de *opdrachten* in het kader van het verruimd opdrachtenbeleid, het Praktijkburo beeldende kunstopdrachten, en de percentageregeling van de Rijksgebouwendienst, en tot slot de *aankopen* zoals Rijksaankopen, museumaankopen uit de museumaankoopregeling en particuliere aankopen uit galeries met toepassing van de rentesubsidiereregeling. Van dit onderzoek wordt hier verslag gedaan.¹

De mate waarin kunstenaars in aanmerking komen voor subsidies, opdrachten en/of aankopen kan op twee manieren worden nagegaan; door te kijken naar het aantal verschillende Rijksinstrumenten (bronnen) waarop kunstenaars voorkomen en door te kijken naar het totaal aantal keren dat zij voor de verschillende bronnen in aanmerking komen. Deze twee factoren kan men combineren en zien als een maat voor de 'institutionele erkenning' van beeldende kunstenaars via de Rijksoverheidsinstrumenten: hoe vaker een kunstenaar bij verschillende instrumenten voorkomt des te hoger is zijn of haar mate van erkenning in het circuit van het beeldende kunstbeleid van de Rijksover-

¹ Wij willen Pieter Ligthart en Marlou Thijssen (beiden OCW) danken voor hun kritische opmerkingen bij dit onderzoeksverslag. Vertegenwoordigers van de werkplaatsen en kunstacademies willen wij tevens bedanken voor hun deskundig en betrokken commentaar bij de concept-rapportage. Verder willen wij Wouter de Nooij (EUR), voor zijn suggesties en opmerkingen bij de analyses in hoofdstuk vier, en Ron Pannebakker (IVA), voor zijn begeleiding en commentaar bij de analyses in hoofdstuk vijf, hartelijk danken.

heid. Institutionele erkenning refereert aan het kunstuitleenonderzoek van het IVA waarin het begrip 'zichtbaarheid' is gebruikt (vgl. Hamers, IJdens, Vinken, 1993). Het begrip zichtbaarheid is afkomstig uit Frans kunstsociologisch onderzoek (*visibilité sociale*) en duidt op de mate waarin beeldende kunstenaars, via deelname in het beroepscircuits, aan manifestaties, aan kunstenaarsinitiatieven en via verkrijgen van subsidies e.d., zichtbaar zijn in het relevante netwerk van producenten, bemiddelaars en afnemers van beeldende kunst (zie verder Moulin e.a., 1985; De Singly, 1986). Op deze plaats nu wordt de mate waarin kunstenaars 'zichtbaar' zijn beperkt tot de landelijke instrumenten beeldende kunstbeleid. Daarom is ook hier niet het begrip 'sociale zichtbaarheid' maar institutionele erkenning gebruikt (vgl. Hamers, IJdens & Vinken, 1993; IJdens & De Nooij, 1994).

Het onderzoek heeft betrekking op kunstenaars die tussen 1988 en 1991 de Rijksakademie, de Ateliers of de Jan van Eyck Akademie hebben verlaten. Van deze kunstenaars is nagegaan of en hoe vaak zij tussen 1988 en 1991 in aanmerking zijn gekomen voor welke van de voornoemde acht Rijksinstrumenten. Tevens is voor afgestudeerden van twee kunstacademies, te weten de Gerrit Rietveld Academie te Amsterdam en de AKI te Enschede, nagegaan of en in welke mate zij voorkomen bij de acht Rijksinstrumenten. De kunstenaars van deze kunstacademies zijn afgestudeerd tussen 1986 en 1989. Deze afwijkende periode wordt aangehouden omdat zij pas twee jaar na het afstuderen voor het zelfde aantal Rijksinstrumenten in aanmerking kunnen komen als deelnemers van de werkplaatsen. Met de vergelijking werkplaatsen-academies kan de onderzoeksvraag nader worden ingevuld: in welke mate heeft een specialisatie aan één van de drie werkplaatsen ten opzichte van een opleiding op de kunstacademies een meerwaarde in termen van institutionele erkenning. Hieronder worden de onderzoeksvragen systematisch uiteengezet.

1.2 Vragen

Het doel van het onderzoek is om middels bestaande administratieve gegevens inzicht te krijgen in de mate van institutionele erkenning van deelnemers van de werkplaatsen beeldende kunst. Die erkenning kan worden gemeten door na te gaan hoe vaak de deelnemers gebruikmaken van landelijke instrumenten van beeldende kunstbeleid. Dit is uitgewerkt in de volgende centrale onderzoeksvraag:

1. Bij welke landelijke instrumenten beeldende kunstbeleid (Rijksinstrumenten) tussen 1988 en 1991 komen kunstenaars voor die tussen 1988 en 1991 hebben deelgenomen aan de drie werkplaatsen, en in welke mate komen zij hier voor?

Om de mate van voorkomen bij Rijksinstrumenten goed te kunnen beoordelen is een vergelijkingsbasis noodzakelijk. De output van werkplaatskunstenaars wordt hier

vergeleken met die van afgestudeerden van een tweetal zelfstandig functionerende HBO-instellingen voor beeldende kunst: Gerrit Rietveld Academie en AKI Enschede.

Zoals reeds aangegeven kunnen afgestudeerden van kunstacademies niet dezelfde aanspraak maken op de Rijksinstrumenten als de afgestudeerden van de werkplaatsen. Afgestudeerden van kunstacademies kunnen tot twee jaar ná het afstuderen in aanmerking komen voor bij voorbeeld startstipendia. Werkplaatskunstenaars kunnen al tijdens hun bezoek aan de werkplaatsen een beroep doen op deze beleidsinstrumenten. Bij het formuleren van de volgende onderzoeksvraag is hier rekening mee gehouden door de periode voor afgestudeerden van kunstacademies twee jaar eerder te laten beginnen:

2. In welke mate verschilt het in aanmerking komen voor de Rijksinstrumenten van ex-deelnemers aan werkplaatsen (in de periode 1988-1991) van dat van afgestudeerden van academies voor beeldende kunst (in de periode 1986-1989)?

Door de jaren 1988-1991 voor de werkplaatsen te nemen wordt tevens rekening gehouden met het gegeven dat sommige werkplaatsen vanaf 1988 in de huidige hoedanigheid functioneren.

De mate waarin ex-deelnemers van academische of post-academische instituten subsidies gebruiken, opdrachten krijgen en de mate waarin hun werk wordt aangekocht, kan onder andere nauw samenhangen met hun achtergrond en met hun disciplinaire specialiteit. Dit heeft geleid tot de volgende onderzoeksvraag:

- 3 In welke mate zijn verschillen tussen ex-deelnemers aan werkplaatsen en aan kunstacademies wat betreft het voorkomen bij de Rijksinstrumenten, terug te voeren op achtergrond- en studiegegevens?

In hoofdstuk 2 wordt de eerste onderzoeksvraag, de vraag naar de mate van institutionele erkenning van werkplaatskunstenaars, beantwoord. In hoofdstuk 3 wordt de mate van erkenning van academiëkunstenaars geschetst. Hierna, in hoofdstuk 4, zal de beantwoording van de tweede onderzoeksvraag, die naar de verschillen in erkenning tussen werkplaats- en academiëkunstenaars, aan de orde komen. De laatste onderzoeksvraag zal worden behandeld in hoofdstuk 5. Tot slot worden in hoofdstuk 6 de belangrijkste conclusies getrokken. Hieronder zal eerst nog worden ingegaan op de aard van de beschikbare gegevens. Onder andere wordt gezien wat de belangrijkste verschillen tussen de kunstenaars zijn wat betreft hun achtergrondkenmerken.

1.3 Gegevens

Om de vragen van het onderzoek te beantwoorden zijn gegevens nodig over afgestudeerden/werkplaatsverlaters en gegevens over kunstenaars die in aanmerking zijn

gekomen voor subsidies, opdrachten en aankopen. Hieronder worden deze gegevens gepresenteerd.

Kunstenaars

Via de afdeling Beeldende Kunsten, Bouwkunst en Vormgeving van het Ministerie van WVC hebben de werkplaatsen en academies lijsten van hun deelnemers uit de betreffende afstudeerjaren ter beschikking gesteld. Voor zover mogelijk ging het om de volledige naamgegevens, de geboortedatum, woonplaats, nationaliteit, afstudeerrichting, het gevolgd hebben van de dag- of avondopleiding (bij de kunstacademies) en de aard van de vooropleiding (bij de werkplaatsen). In totaal zijn er van 768 kunstenaars gegevens bekend. Nogmaals: de werkplaatskunstenaars zijn tussen 1988-1991 afgestudeerd en die van de kunstacademies tussen 1986 en 1989.

In tabel 1.1 is de verdeling van het aantal kunstenaars over de werkplaatsen en kunstacademies weergegeven.

Tabel 1.1: Verdeling van het aantal kunstenaars dat heeft deelgenomen aan werkplaatsen en is afgestudeerd aan kunstacademies

			n	%	%
Rijksakademie van Beeldende Kunsten (RABK)			127	49,8	16,6
Ateliers 63 (ATE63)			38	14,9	5,0
Jan van Eyck Akademie (JVE)			90	35,3	11,8
totaal werkplaatsen			255	100,0	(33,4)
	dag	avond	n	%	%
Gerrit Rietveld Academie (GRA)	166	98	264	51,9	34,6
AKI	170	75	245	48,1	32,1
totaal kunstacademies	336	173	509	100,0	(66,7)
totaal			764		100,0

In totaal zijn er gegevens bekend van 255 kunstenaars die hebben deelgenomen aan werkplaatsen en van 509 kunstenaars die zijn afgestudeerd aan kunstacademies (336 dag- en 173 avondstudenten). De grootste groep wordt gevormd door kunstenaars die

aan de GRA te Amsterdam zijn afgestudeerd (264).² Ateliers 63 heeft het laagst aantal ex-deelnemers (38).

Sommigen van de kunstenaars afgestudeerd aan de Rietveld of de AKI zijn doorgestroomd naar de drie werkplaatsen.³ Dat bleek bij 22 kunstenaars het geval. In tabel 1 in de Bijlage staan de gegevens over deze 22 doorstromers weergegeven. Het merendeel van de doorstromers is afkomstig van de AKI en de meerderheid stroomt door naar de Rijksakademie. De doorstromers zijn in dit onderzoek als werkplaatskunstenaar en niet als kunstenaars van de kunstacademies beschouwd.

Afstudeerrichtingen

In totaal zijn er twintig verschillende niet-gebonden disciplines geselecteerd waarin kunstenaars zijn afgestudeerd, dan wel waarin kunstenaars zich verder in hebben gespecialiseerd. Deze twintig disciplines zijn ingedikt tot acht afstudeerrichtingen. Zoals uit Tabel 1.2 blijkt is de afstudeerrichting 'gemengde technieken' het best vertegenwoordigd, gevolgd door 'schilderen' en 'beeldhouwen'.

Bij de werkplaatsen ligt het accent vooral op schilderen (Ateliers en Jan van Eyck), gemengde media (Jan van Eyck) en beeldhouwen (Rijksakademie). De Rietveldstudenten zijn vooral afgestudeerd in de richting gemengde media (o.a. grafiek én schilderen); bij de AKI is schilderen de belangrijkste afstudeerrichting. Onder de dagstudenten van de Rietveld is mediakunst (audiovisueel) en onder de dagstudenten van de AKI is grafiek/tekenen dominant. Bij de avondstudenten is dat gemengde media (Rietveld) en schilderen (AKI).

De richting 'monumentaal' komt geheel voor rekening van de dagstudenten (zowel Rietveld als AKI), is vooral dominant op de AKI, en komt in het geheel niet voor op de werkplaatsen. Kunstenaars in de 'individuele' afstudeerrichting komen alleen voor op de Rietveld Academie. Afstudeerrichting 'schilderen' heeft met name betrekking op kunstenaars van de Ateliers, de AKI en de RABK en in iets mindere mate op kunstenaars van de Jan van Eyck Akademie. Kunstenaars van de afstudeerrichting 'audiovisueel' komen veelal van de Rietveld. Ook de RABK en de Jan van Eyck Akademie leveren kunstenaars af in deze richting.

² Niet alle afgestudeerden van de kunstacademies zijn in het onderzoek opgenomen. Om de vergelijkbaarheid te bevorderen zijn de gebonden richtingen zoveel mogelijk buiten beschouwing gelaten. De volgende afstudeerrichtingen worden meegenomen: gemengd, grafiek/tekenen, monumentaal, beeldhouwen, schilderen, mediakunst/audiovisueel, individueel studiepakket en overige richtingen (met name fotografie bij de Jan van Eyck Akademie). Het aantal afgestudeerden dat voor de kunstacademies in de tabel is opgenomen hoeft dus niet representatief te zijn voor het totale aantal afgestudeerden per academie. Van de werkplaatsen zijn wel alle afgestudeerden meegenomen.

³ Het gaat hier om kunstenaars die in de afstudeerlijsten van de twee academies staan vermeld. Diegenen die de academies vroegtijdig hebben verlaten en naar de werkplaatsen zijn gegaan worden hier dus niet als doorstromers aangemerkt.

Tabel 1.2: Afstudeerdisciplines van kunstenaars naar werkplaatsen en kunstacademies

	RABK		ATE63		JVE		GRA						AKI							
							dag		avond		totaal		dag		avond		totaal		totaal	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
gemengd	1	0,8	5	13,2	23	25,6	55	33,1	81	82,7	136	51,5	30	17,6	28	37,3	58	23,7	223	29,2
grafiek/tekenen	36	28,3	.	.	10	11,1	2	1,2	3	3,1	5	1,9	32	18,8	10	13,3	42	17,1	93	12,2
monumentaal	18	10,8	.	.	18	6,8	53	31,2	.	.	53	21,6	71	9,3
beeldhouwen	38	29,9	13	34,2	14	15,6	18	10,8	8	8,2	26	9,8	13	7,6	1	1,3	14	5,7	105	13,7
schilderen	34	26,8	19	50,0	23	25,6	35	20,6	35	46,7	70	28,6	146	19,1
mediakunst	18	14,2	.	.	10	11,1	66	39,8	.	.	66	25,0	7	4,1	1	1,3	8	3,3	102	13,4
individueel	7	4,2	6	6,1	13	4,9	13	1,7
anders	.	.	1	2,6	10	11,1	11	1,4
totaal	127	100	38	100	90	100	166	100	98	100	264	100	170	100	75	100	245	100	764	100

Tabel 1.3: Leeftijd van kunstenaars bij het verlaten van de werkplaatsen en de kunstacademies

	RABK		ATE63		JVE		GRA						AKI							
							dag		avond		totaal		dag		avond		totaal		totaal	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
22-25 jaar	13	10,2	11	28,9	13	14,4	60	36,6	.	.	60	36,4	65	38,9	.	.	65	27,0	162	24,5
26-30 jaar	75	59,1	27	71,1	54	60,0	73	44,5	1	100	74	44,8	81	48,5	24	32,4	105	43,6	335	50,7
31-35 jaar	35	27,6	.	.	19	21,1	29	17,7	.	.	29	17,6	17	10,2	24	32,4	41	17,0	124	18,8
36-40 jaar	3	2,4	.	.	3	3,3	1	0,6	.	.	1	0,6	3	1,8	12	16,2	15	6,2	22	3,3
>41 jaar	1	0,2	.	.	1	1,1	1	0,6	.	.	1	0,6	1	0,6	14	18,9	15	6,2	18	2,7
totaal	127	100	38	100	90	100	164	100	1	100	165	100	167	100	74	100	241	100	661	100
gemiddelde	28,98		26,47		28,94		27,31		29,00		27,32		27,26		34,58		29,51		28,52	
std. afw.	3,10		1,83		3,67		3,20		.		3,19		5,46		6,67		6,75		4,35	

aantal onbekend=103

Tabel 1.4: Afgstudeerjaren van kunstenaars naar werkplaatsen en kunstacademies

	RABK		ATE63		JVE		GRA			AKI			totaal							
							dag	avond		totaal	dag	avond		totaal	totaal					
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%				
1986	34	20,5	24	24,5	58	22,0	30	17,7	15	20,0	45	18,4	103	13,5
1987	45	27,1	26	26,5	71	26,9	33	19,4	17	22,7	50	20,4	121	15,8
1988	36	28,4	8	21,1	21	23,3	35	21,1	22	22,5	57	21,6	47	27,6	15	20,0	62	25,3	184	24,1
1989	25	19,7	10	26,3	23	25,6	52	31,3	26	26,5	78	29,5	60	35,3	28	37,3	88	35,9	224	29,3
1990	44	34,6	8	21,1	16	17,8	68	8,9
1991	22	17,3	12	31,6	30	33,3	64	8,4
totaal	127	100	38	100	90	100	166	100	98	100	264	100	170	100	75	100	245	100	764	100
gemiddelde per jaar	31,75		9,50		22,50		41,50		24,50		66,00		42,50		18,75		61,25		127,33	

Leeftijd

Op basis van het geboortejaar is de leeftijd van de kunstenaars bij het afstuderen/verlaten van de werkplaatsen berekend (zie tabel 1.3). Van 103 kunstenaars (met name avondstudenten van de Rietveld) is het geboortejaar onbekend. De gemiddelde leeftijd van de totale groep kunstenaars bij het afstuderen is 28,5 jaar. Kunstenaars verlaten de Ateliers gemiddeld op ruim 26-jarige leeftijd. Bij de Rijksakademie en de Jan van Eyck Akademie is dat gemiddeld 29 jaar. Aan dit leeftijdsverschil ligt een bewuste keuze van de betreffende werkplaatsen ten grondslag. Bij de Ateliers kiest men ervoor eerder jongere kunstenaars toe te laten dan bij voorbeeld bij de Rijksakademie. Dit komt ook tot uiting in de afwijking van het gemiddelde (standaard deviatie). Deze is lager bij de Ateliers dan bij de twee andere werkplaatsen, wat betekent dat er gemiddeld meer kunstenaars op de Ateliers zijn met dezelfde leeftijd dan op de twee andere werkplaatsen.

Mede doordat de avondstudenten van kunstacademies (dat wil zeggen, vooral die van de AKI) zijn meegeteld is er geen verschil gevonden tussen de gemiddelde leeftijd van alle werkplaatsdeelnemers en de totale groep kunstacademiestudenten. Vergelijken we de werkplaatsdeelnemers met de dagstudenten van de academies dan zijn er wel verschillen in de gemiddelde leeftijd te constateren: de dagstudenten die afstuderen aan de kunstacademies zijn gemiddeld ongeveer even oud als de kunstenaars die de Ateliers verlaten (26 jaar) en ze zijn dus gemiddeld zo'n twee jaar jonger dan diegenen die de Rijksakademie of Jan van Eyck Akademie verlaten. In Tabel 1.3 is de leeftijd bij afstuderen in categorieën weergegeven.

Afstudeerjaar

Het afstudeerjaar ofwel het jaar waarin deelnemers de werkplaats verlaten hebben is Tabel 1.4 weergegeven. Hieruit blijkt ook de verschuiving van twee jaar voor academiestudenten en werkplaatsdeelnemers. Voor de eersten hebben de gegevens betrekking op afstudeerjaren 1986-1989 en voor de werkplaatsdeelnemers op de periode 1988-1991. In 1990 afgestudeerd. Gemiddeld verlaten per jaar 32 kunstenaars de RABK, 10 de Ateliers, 23 de Jan van Eyck. Bij de GRA is dat per jaar 66 (42 dag en 25 avond) en de AKI 61 (43 dag en 19 avond).

Vooropleiding

Alleen van de werkplaatsdeelnemers is de vooropleiding als kenmerk meegenomen (zie tabel 1.5). Van 10 werkplaatskunstenaars is de vooropleiding onbekend.

Tabel 1.5: Vooropleiding van kunstenaars naar werkplaatsen

	RABK		ATE63		JVE		totaal	
	n	%	n	%	n	%	n	%
academie in Nederland	78	63,4	25	67,6	57	67,1	160	65,3
academie in buitenland	41	33,3	10	27,0	26	30,6	77	31,4
privés	1	0,8	1	0,4
autodidact	3	2,4	2	5,4	1	1,2	6	2,4
overig	1	1,2	1	0,4
totaal	123	100	37	100	85	100	245	100

aantal onbekend= 10

Een ruime meerderheid (65%) van de werkplaatskunstenaars is aan een kunstacademie in Nederland afgestudeerd. Bijna een derde van de deelnemers is afkomstig van een academie in het buitenland. Het aantal autodidacten is klein (2%) en varieert van 1% (Jan van Eyck) tot 5% (Ateliers). De verschillen in vooropleiding tussen kunstenaars van de verschillende werkplaatsen zijn klein.

Nationaliteit

De gegevens over de nationaliteit van de werkplaats- en kunstacademieverlaters zijn onvolledig. Van de AKI zijn bij voorbeeld geen gegevens over nationaliteit beschikbaar. In totaal zijn er 81 kunstenaars waarvan een niet-Nederlandse nationaliteit vaststaat: 30 daarvan zaten op de Rijksakademie; negen op de Ateliers, 30 op de Jan van Eyck en twaalf op de Rietveld. In totaal zijn er 23 verschillende nationaliteiten. Het gaat vooral om Britten (veertien in totaal, waarvan zes op Rijksakademie), Belgen (dertien, waarvan 7 op de Rijksakademie), IJslanders (tien, waarvan negen op de Jan van Eyck) en Duitsers (negen, waarvan vier op de Jan van Eyck en drie op de Rijksakademie). In het vervolg wordt nationaliteit alleen meegenomen voor de vergelijking van werkplaatsen onderling (zie Hoofdstuk 5).

Rijksinstrumenten 1988-1991

IVA Tilburg documenteert en bewerkt voor het ministerie van WVC gegevens over de betrokken beeldende kunstenaars bij verschillende Rijksinstrumenten beeldende kunstbeleid. Jaarlijks vult het IVA deze gegevens aan met de recentste jaargegevens en rapporteert hierover aan het ministerie. Het betreft drie soorten gegevens: de direct op de individuele kunstenaars gerichte *subsidies* individuele subsidies (IS) en beroepskostenvergoedingen (BK), verder de *opdrachten* in het kader van het verruimd opdrachtenbeleid (VO), het Praktijkburo beeldende kunstopdrachten (PB), en de percentageregeling van de Rijksgebouwendienst (RG), en tot slot de *aankopen* zoals Rijksaankopen (RA), museumaankopen uit de museumaankoopregeling (MA) en particuliere aankopen uit

galeries met toepassing van de rentesubsidieregeling (RS). Dit onderzoek heeft betrekking op de acht regelingen voor de jaren 1988-1991. Alleen voor de museumaankopen is de periode korter. Hiervan zijn gegevens over de jaren 1989-1991 beschikbaar, omdat in 1988 de regeling niet van toepassing was (wvc, 1990: 33).

De gegevens van de kunstenaars op de lijsten van de Rijksregelingen en die van de afgestudeerden zijn samengevoegd in één bestand. Hierdoor is te bezien of en in welke mate de afgestudeerden op de lijsten van de Rijksregelingen voorkomen. Op die manier is vast te stellen welke kunstacademies en werkplaatsen kunstenaars afleveren die goed herkenbaar zijn in het landelijk subsidie-, opdracht- en/of aankoopcircuit.

In onderstaande wordt eerst een totaaloverzicht geboden. Er is onderzocht hoeveel kunstenaars van de totale groep werkplaats- en academiëkunstenaars in aanmerking zijn gekomen voor een of meerdere verschillende regelingen van landelijk beeldende-kunstbeleid. In tabel 1.6 staan de bruto en netto cijfers voor alle afgestudeerden en alle instrumenten. De bruto cijfers kan men interpreteren als het aantal verleende subsidies, opdrachten of aankopen en de netto cijfers als het aantal verschillende kunstenaars dat voor deze subsidies, opdrachten of aankopen in aanmerking is gekomen.

Tabel 1.6: Totaal aantal kunstenaars dat voor een Rijksinstrument in aanmerking is gekomen

	1988	1989	1990	1991	netto	bruto
IS	36	51	59	57	150	203
BK	15	44	80	109	142	248
subsidies (netto)	51	94	136	158	239	451
VO	.	1	1	2	4	4
PB	3	1	.	3	6	7
RG	1	.	2	.	3	3
opdrachten (netto)	4	1	3	5	12	14
RA	2	2	3	6	12	13
MA	-	1	2	4	7	7
RS	5	8	12	19	34	44
aankopen (netto)	7	11	16	26	45	64
totaal (netto)	57	101	148	172	256	529
totaal (bruto)	62	106	155	189	529	

In totaal hebben 256 verschillende kunstenaars (34% van de 764 kunstenaars) een of andere vorm van subsidie ontvangen, een bepaalde opdracht verkregen of een bepaalde aankoop gehad. De beroepskostenvergoedingen scoren onder de afgestudeerden het

hoogst: in totaal werd deze subsidie 248 keer verleend en wel aan 142 kunstenaars.⁴ Het laagst scoort de percentageregeling van de Rijksgebouwendienst: drie kunstenaars hebben ieder één keer een opdracht via deze regeling ontvangen. Indien we de subsidie-, opdracht- en aankoopinstrumenten bij elkaar nemen valt op dat er aan de 256 kunstenaars in totaal 529 keer een subsidie, opdracht of aankoop is verstrekt. Vooral de subsidies zijn hierbinnen sterk vertegenwoordigd (85%), de aankopen hebben een laag aandeel (12%) en de opdrachten komen in beperkte mate bij de afgestudeerden terecht (3%). Binnen de subsidies scoren vooral de beroepskostenvergoedingen goed. Binnen de opdrachtinstrumenten zijn het vooral de opdrachten van het Praktijkburo en binnen de aankopen vooral de aankopen via de rentesubsidiereregeling. In 1991 scoort de totale groep afgestudeerden het hoogst met 172 subsidies, opdrachten of aankopen. In 1988 scoren zij het laagst met 57 subsidies, opdrachten en aankopen. Uitgaande van de bruto cijfers varieert het aandeel van de subsidies op het totaal van subsidies, opdrachten en aankopen over de vier de jaren van 84% in 1991 tot 89% in 1989. Bij de opdrachten is het hoogste aandeel op het totaal in 1988 bereikt (7%) en het laagste in 1990 (2%). Voor de aankopen is dat 10% in 1990 en 14% in 1991. Het aandeel subsidies neemt met de jaren af en dat van de aankopen neemt toe.

Uit de vergelijking van de netto- en brutocijfers blijkt al dat sommige kunstenaars meermalen voor hetzelfde Rijksinstrument in aanmerking zijn gekomen. Het aantal keren dat de totale groep bij de acht verschillende instrumenten voorkomt staat in tabel 1.7.

Tabel 1.7: Aantal kunstenaars naar het aantal keren dat zij bij de verschillende Rijksinstrumenten voorkomen

	IS		BK		VO		PB		RG		RA		MA		RS	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1	107	71,3	62	43,7	4	100	5	83,3	3	100	11	91,7	7	100	26	76,5
2	35	23,3	55	38,7			1	16,7			1	8,3			6	17,6
3	6	4,0	24	16,9											2	5,9
4	2	1,4	1	0,7												
totaal	150	100	142	100	4	100	6	100	3	100	12	100	7	100	34	100
gemiddelde		1,35		1,75				1,17				1,08				1,29
std. afw.		0,63		0,76				0,41				0,29				0,58

⁴ Het Fonds BKVB onderscheidt twee typen aanvragen: nieuwe aanvragen (type A) en continueringaanvragen (type B). De B-aanvragen worden niet inhoudelijk, maar financieel getoetst. De vergoeding kan men over meerdere jaren gespreid opnemen. Hier wordt geen onderscheid gemaakt naar A- en B-aanvragen. Steeds gaat het per jaar om alle aanvragen in de periode 1988-1991.

Bij de subsidie-instrumenten komen de afgestudeerden vaker voor: 107 van de 150 kunstenaars (71%) die een individuele subsidie hebben gekregen komen één keer voor, 43 kunstenaars (29%) komen er dus vaker voor. Bij de beroepskostenvergoeding komt 44% één maal voor, en 56% vaker. Dit houdt verband met het feit dat continueringsaanvragen mee zijn genomen. Bij het verruimd opdrachtenbeleid, de percentageregeling van de Rijksgebouwendienst en de museumaankopen komen de afgestudeerden niet vaker dan één keer voor. Bij de andere instrumenten is het aandeel afgestudeerden dat meer dan eens voorkomt eveneens relatief klein: 33% bij de rentesubsidieregeling, 17% bij het Praktijkburo, en 8% bij de Rijksaankopen.

Ook is het aantal verschillende regelingen waarvoor een kunstenaar in aanmerking is gekomen vastgesteld. De scores zijn hieronder in tabel 1.8 weergegeven.

Tabel 1.8: Aantal kunstenaars naar het aantal verschillende instrumenten (bronnen)

	n	%
0	508	66,5
1	173	22,6
2	66	8,6
3	15	2,0
4	2	0,3
totaal	764	100
gemiddelde		0,47
standaard afwijking		0,76

De 256 kunstenaars die wel eens een subsidie ontvangen hebben, een opdracht hebben gekregen of werk hebben verkocht komen in meerderheid bij één soort regeling voor. Het is in theorie mogelijk dat kunstenaars een beroep doen op alle acht verschillende instrumenten. In de praktijk zijn er tot maximaal vier verschillende instrumenten benut, en wel door twee kunstenaars (0,3%).

Het aantal keren dat kunstenaars voorkomen op de verschillende instrumenten is opgeteld om te zien hoe vaak kunstenaars in totaal voorkomen (zie Tabel 1.9). Kunstenaars kunnen in theorie 31 maal voorkomen (acht verschillende instrumenten maal het aantal verschillende jaren waarover gegevens bekend zijn).

Tabel 1.9: Aantal kunstenaars naar aantal keren dat zij bij Rijksinstrumenten voorkomen

	n	%
0	508	66,5
1	98	12,8
2	79	10,3
3	51	6,7
4	21	2,7
5	6	0,8
6	1	0,1
totaal	764	100
gemiddelde		0,69
standaard afwijking		1,16

In werkelijkheid komt de grootste groep van diegenen die ergens voor in aanmerking zijn gekomen één keer voor. Eén kunstenaar komt zes keer voor. Het aantal keren dat kunstenaars vanaf 1988 bij één van de instrumenten voorkomen is gelegd naast het aantal verschillende instrumenten waar kunstenaars voor in aanmerking komen. Met deze combinatie van het aantal keren en aantal instrumenten (bronnen) kan een maat voor institutionele erkenning worden geconstrueerd (vgl. Hamers, IJdens & Vinken, 1993 en zie de Bijlage, tabel 2, voor detailcijfers). Deze bestaat uit vijf categorieën:

Tabel 1.10: Institutionele erkenning van alle afgestudeerden

		n	%	
zeer laag:	0 keer op 0 bronnen	1	508	66,5
laag:	1 keer op 1 bron	2	98	12,8
modaal:	≥ 2 keer op 1 bron	3	75	9,2
hoog:	≤ 3 keer op ≥ 2 bronnen	4	56	7,3
zeer hoog:	≥ 4 keer op ≥ 2 bronnen	5	27	3,5
	totaal	764	100,0	
	gemiddelde			1,69
	standaard afwijking			1,13

Afgestudeerden die bij geen enkel instrument voorkomen en dus een lage mate van institutionele erkenning hebben, zijn veruit in de meerderheid (67%). Ruim een tiende deel komt één keer voor bij één enkel instrument. Zij hebben een lage mate van erkenning. Ook bijna een tiende deel komt meermaals bij één enkele regeling voor en heeft een modale mate van institutionele erkenning. Een hoge mate van erkenning heeft ruim 7% van de afgestudeerden en zo'n 4% heeft de allerhoogste mate van erkenning.

1.4 Beperkingen

Op deze plaats willen we een aantal beperkingen opsommen van een vergelijkend onderzoek naar de erkenning van werkplaatsdeelnemers.

Ten eerste over het begrip erkenning. Het kan niet vaak genoeg opgemerkt worden dat erkenning zoals hier geïndiceerd refereert aan de beschikbare beleidsinstrumenten van de rijksoverheid. Andere instrumenten van andere overheden worden hier niet meegenomen. Ook kunstenaars die niet via het overheidscircuit, maar meer direct via 'de markt' erkend worden vallen ten dele buiten het perspectief van dit onderzoek. Ten dele, omdat met medeneming van een aankoopinstrument als de rentesubsidieregeling in dit onderzoek weldegelijk de invloed van een deel van de markt van particuliere aankopen wordt bestreken. Mogelijk dat bepaalde deelnemers aan werkplaatsen vooral in dat niet-nationale en het niet-overheidscircuit hun erkenning zoeken en vinden. Deze komen dan niet als zodanig in dit onderzoek naar voren. Om deze reden wordt gesproken over institutionele erkenning. Het gaat dan om erkenning van het kunstenaarschap door nationaal geïnstitutionaliseerde regelingen (bij voorbeeld rentesubsidieregeling) en instanties (bij voorbeeld Praktijkburo) op het terrein van de autonome beeldende kunst. Particuliere erkenning, buiten de galleries die aan de rentesubsidieregeling deelnemen om, die niet in instituties, regelingen of instanties is vervat komt niet in beeld.

De selecties voor subsidietoekenning, opdrachtverlening en het verrichten van aankopen zijn gebaseerd in instituties, regelingen en commissies die kwaliteitseisen aan het werk van de betreffende kunstenaar stellen. Toch wil dit onderzoek met het introduceren van de maat voor institutionele erkenning geen enkele uitspraak doen over de mate van kwaliteit van het werk van de erkende, laat staan van de niet-erkende kunstenaar. Ondanks dat erkenning door gezaghebbende instanties en commissies tot stand komt, staat wel vast dat hetgeen op een bepaald moment in de tijd waardevol is in de ogen van de ene instantie dat op een ander moment in de ogen van dezelfde instantie of op hetzelfde moment in de ogen van een andere instantie allerm minst behoeft te zijn. Een bepaalde mate van erkenning op een bepaald moment garandeert evenmin een zelfde of hogere mate van erkenning op een volgend moment. Loopbanen van beeldende kunstenaars zijn per definitie onzeker en op een niet-lineaire wijze gefaseerd. In zoverre is dit onderzoek een moment-opname.

Ten tweede de selectie van afstudeerrichtingen of disciplinaire specialisaties. Het onderzoek beperkt zich tot de vergelijking van de niet-gebonden, autonome afstudeerrichtingen op werkplaatsen en kunstacademies. Uitbreiding van de vergelijking naar alle afstudeerrichtingen van de kunstacademies is alleen zinvol als het er om gaat een volledig beeld te schetsen van de erkenning van alle kunstacademie-studenten. Het uitgangspunt van het onderzoek is echter de erkenning van de kunstenaars van de werkplaatsen. Deze zijn in overgrote meerderheid gespecialiseerd in autonome vormen van beeldende kunst en zij worden vergeleken met academieverlaters die in zoveel mogelijk vergelijkbare disciplines zijn afgestudeerd. Verder geldt dat de beleidsinstru-

menten die in het onderzoek zijn betrokken specifiek op autonome vormen van beeldende kunst zijn gericht. Subsidie-, opdracht- en aankoopinstrumenten die speciaal zijn ingesteld voor vormgeving en architectuur zijn buiten beschouwing gelaten. Medeneming van kunstenaars afgestudeerd in gebonden kunstvormen zou voor hen dus een automatische achterstand betekenen in de mate van erkenning.

Ten derde de periode waarop de analyses betrekking hebben. Het onderzoek is beperkt tot vier jaren waarin toekenningen van subsidies, opdrachten en aankopen zijn verricht: 1988-1991. Op dit moment zijn de subsidie-, opdracht- en aankoopgegevens over de jaren na 1991 nog slechts ten dele voor analyse beschikbaar. Mogelijk dat de resultaten voor werkplaats- en academieverlaters anders, positiever of negatiever, uitpakken als de periode met betrekking tot subsidies, opdrachten en aankopen verlengd wordt tot bij voorbeeld 1993. In feite is dat een empirische vraag. De vraag die hier aan de orde is is of erkenning op korte termijn na verlaten van de werkplaats of afstuderen aan een academie plaatsvindt en in welke mate dat plaatsvindt. Het onderzoek levert in zoverre geen voorspellingen op voor de loopbaan op de middellange en langere termijn van de betrokken cohorten kunstenaars.

Tot slot een specifiek probleem bij de vergelijking van de Ateliers en de Rijksakademie. Kunstenaars van de Ateliers krijgen tijdens hun specialisatie aan deze werkplaats jaarlijks een stipendium. Het ministerie van WVC keert een bedrag aan de Ateliers uit dat aangewend wordt voor stipendia voor de deelnemers. Deze stipendia vallen buiten het bereik van dit onderzoek. In het onderzoek gaat het alleen om subsidie-instrumenten die in principe voor iedereen openstaan, waarvoor geconcurrereerd moet worden met andere kunstenaars en die onafhankelijk van een studie aan een werkplaats gehonoreerd worden. Kunstenaars van de Rijksakademie ontvangen vaak tijdens hun studie een beroepskostenvergoeding van het Fonds BKVB. Dit is wel meegeteld in dit onderzoek. Dit is gedaan omdat het ontvangen van een beroepskostenvergoeding geen automatisme is, zoals kunstenaars van de Ateliers automatisch een stipendium ontvangen, maar in 'vrije concurrentie' moet worden verworven. Nogmaals, academiëkunstenaars kunnen niet tijdens hun studie al een beroep doen op de subsidie-instrumenten.

2 Erkenning van werkplaatskunstenaars

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de eerste onderzoeksvraag beantwoord: of en in welke mate kunstenaars, die tussen 1988-1991 een specialisatie aan een van de drie werkplaatsen hebben gevolgd, voorkomen bij een of meerdere Rijksinstrumenten tussen 1988 en 1991. De aandacht gaat in dit hoofdstuk volledig uit naar de directe verschillen tussen de ex-deelnemers van de drie werkplaatsen. Er wordt nog niet gekeken naar de invloed van bij voorbeeld de verschillen in beeldende kunstdisciplines waar kunstenaars van de drie werkplaatsen zich in hebben gespecialiseerd. Mogelijk dat deze verschillen de directe verschillen zoals die hieronder aan bod komen tussen kunstenaars van bepaalde werkplaatsen versterken, opheffen of verzwakken. De meting van de invloed van andere kenmerken naast die van herkomst van een bepaalde werkplaats staat centraal in hoofdstuk 5.

In paragraaf 2.2 bespreken we de verschillen tussen de afgestudeerden van de drie werkplaatsen voor elk van de acht Rijksinstrumenten en voor elk van de drie soorten Rijksinstrumenten afzonderlijk (subsidies, opdrachten en aankopen). In paragraaf 2.3 wordt per werkplaats het aantal verschillende Rijksinstrumenten (bronnen) waar kunstenaars voor in aanmerking zijn gekomen, het totaal aantal keren dat zij hiervoor in aanmerking zijn gekomen, alsmede de institutionele erkenning van de kunstenaars onderzocht. In de slotparagraaf 2.4 worden de conclusies ten aanzien van de eerste onderzoeksvraag geresumeerd.

2.2 Subsidies, opdrachten en aankopen

In totaal komen 139 werkplaatskunstenaars eens of vaker voor bij een of meerdere Rijksinstrumenten tussen 1988-1991. Dat is 55% van alle 255 werkplaatskunstenaars: 54% van de kunstenaars van de Rijksakademie van Beeldende Kunsten, 74% van Ateliers 63 en 48% van de Jan van Eyck Akademie. Een substantieel deel van de werkplaatsverlaters is dus (nog) voor geen enkel instrument in aanmerking gekomen. Bij toetsing blijkt dat alleen kunstenaars afgestudeerd aan de Ateliers significant meer voorkomen in het door het Rijk gesteunde circuit dan kunstenaars afkomstig van de Jan van Eyck.⁵ Tussen de Ateliers en de Rijksakademie en tussen de Rijksakademie en de

⁵ De verschillen zijn in dit geval getoetst met behulp van de Chi-kwadraattoets. Deze toetst de werkelijke frequenties in een kruistabel met twee variabelen aan de schatting hiervan als wordt aangenomen dat er geen relatie is tussen de twee variabelen (statistische onafhankelijkheid). Hoe groter de Chi-kwadraat en dus hoe groter de discrepantie tussen verwachte en werkelijke frequentie des te

Jan van Eyck Akademie zijn de verschillen niet significant. Alle detailcijfers per instrument en per werkplaats staan vermeld in tabel 3 in de Bijlage. Hier worden verder alleen de opvallendste resultaten en de relevante verschillen besproken.

De drie werkplaatsen verschillen nauwelijks van elkaar in het aantal keren dat zij op elke afzonderlijke regeling voorkomen. Alleen bij de individuele subsidies bestaat er een significant verschil tussen afgestudeerden van de werkplaatsen onderling.⁶ Kunstenaars afkomstig van Ateliers 63 komen vaker voor bij de individuele subsidies dan kunstenaars van de andere twee werkplaatsen. Verder komen kunstenaars van de Rijksakademie ook significant vaker voor dan die van Jan van Eyck. Voor de beroepskostenvergoeding konden we geen verschillen vinden. Vergelijkende analyses voor het verruimd opdrachtenbeleid, opdrachten van het Praktijkburo, museumaankopen, Rijksaankopen en rentesubsidieregeling zijn niet zinvol, omdat het aantal werkplaatskunstenaars dat hiervoor in aanmerking is gekomen te gering is. Bij de opdrachten van de Rijksgebouwendienst komen kunstenaars van de drie werkplaatsen helemaal niet voor. Uiteraard is de onmogelijkheid zinvolle analyses te doen wel een resultaat met betekenis. Immers, hieruit blijkt dat na het verlaten van de werkplaatsen kunstenaars nog niet in substantiële mate in het opdrachtcircuit voorkomen. Dat geldt niet alleen voor diegenen die net van de werkplaats komen, maar dus ook voor diegenen die er al vier jaar van af zijn. In mindere mate gaat dit ook op voor het aankoopcircuit. Bij de museumaankopen komt tussen de 3% en 2% van de werkplaatskunstenaars een keer (en niet vaker) voor. Bij de Rijksaankopen komt 5% van de Rijksakademie-, 3% van de Ateliers- en 1% van Jan van Eyckdeelnemers (bijna allen één keer) voor. Bij de rentesubsidieregeling komt zo'n 10% van deelnemers aan de Rijksakademie (tot twee keer) en van de Ateliers (één keer) voor; van de Jan van Eyck komt 4% één keer voor.

Wat betreft de individuele subsidies en de beroepskostenvergoedingen kunnen we het aantal toekenningen van subsidies of beroepskostenvergoedingen relateren aan het totaal aantal aanvragen dat de afgestudeerden van elke werkplaats hebben ingediend. Nu gaan we dus niet uit van het aantal subsidies op het aantal afgestudeerden per werkplaats, maar van het aantal 'succesvolle' aanvragen op het aantal aanvragen per werkplaats. Bij de beroepskostenvergoedingen zijn er opnieuw geen significante verschillen tussen de werkplaatsen wat betreft het aantal succesvolle aanvragen op het totaal aantal aanvragen. Voor de individuele subsidies levert deze analyse een iets ander beeld op. Bij de

kleiner is de kans dat er geen verband is tussen twee variabelen. Bij een overschrijdingskans (p) van 5% of minder is er een kans van 5% of minder dat er geen verband is tussen twee variabelen. In dit geval was de Chi-kwadraat 7,3, met $p < .05$ en dus een significant verband tussen werkplaats en voorkomen in het nationale circuit.

⁶ Gegeven de lage aantallen per cel kunnen verschillen tussen werkplaatsen niet met behulp van de Chi-kwadraattoets worden getoetst. Met variantie-analyse zullen gemiddelden (b.v. gemiddeld aantal keren) worden getoetst op basis van de variantie rond die gemiddelden met behulp van de F-toets (ANOVA). Deze gaat uit van gelijke gemiddelden in twee groepen. Indien de overschrijdingskans kleiner dan 5% is er sprake van een significant verschil in gemiddelden tussen twee groepen.

individuele subsidies verdwijnt het eerder genoemde significante verschil tussen de Rijksakademie en de Ateliers. In beide gevallen wordt zo'n 70% van de aanvragen tussen 1988 en 1991 met een subsidie gehonoreerd. De succesratio's van de deelnemers aan de Rijksakademie en Ateliers verschillen wel significant van die van de studenten van de Jan van Eyck Akademie. De laatsten zien 33% van hun aanvragen gehonoreerd. Bij de beroepskostenvergoedingen zijn er opnieuw geen significante verschillen tussen de werkplaatsen wat betreft het aantal succesvolle aanvragen op het totaal aantal aanvragen. De lagere score van de deelnemers van de Jan van Eyck bij de individuele subsidies op het terrein van beeldende kunsten kan verband houden met de disciplinaire specialiteit van deze deelnemers. Zoals in het eerste hoofdstuk blijkt is de audiovisuele richting bij de Jan van Eyck relatief sterk vertegenwoordigd. Wellicht dat aanvragen voor deze kunstvorm, ten opzichte van aanvragen voor 'traditionelere' kunstvormen zoals schilderen en beeldhouwen, minder snel met de beschikbare subsidie-instrumenten worden gehonoreerd. De samenhang tussen werkplaats waar de kunstenaars vandaan komen, hun subsidiegebruik en hun afstudeerdiscipline wordt verder nagegaan in het voorlaatste hoofdstuk.

De individuele subsidies en beroepskostenvergoedingen zijn samengenomen onder de noemer subsidies, de drie opdrachtinstrumenten onder opdrachten en de drie aankoopinstrumenten onder aankopen. Nu is nagegaan of de afgestudeerden van de drie werkplaatsen van elkaar verschillen wat betreft het al dan niet voor subsidies, opdrachten en aankopen in aanmerking komen en wat betreft het totaal aantal keren dat zij hiervoor in aanmerking zijn gekomen. Er zijn géén vermeldenswaardige verschillen gevonden.

We zijn nagegaan of onder werkplaatskunstenaars het voorkomen bij één instrument, bij voorbeeld het verkrijgen van een individuele subsidie, samengaat met het voorkomen bij een ander instrument, bijvoorbeeld het aangekocht onder de museumaankoopregeling. Er is geen patroon in deze zin gevonden. Correlatie-analyses leveren niets op door de lage aantallen kunstenaars die in de analyses zijn betrokken. Het bij elkaar optellen van de verschillende soorten instrumenten levert evenmin resultaten op.

Voorlopig luidt de conclusie dat gesubsidieerd worden, een opdracht krijgen of aangekocht worden zo goed als los van elkaar staan. Mogelijk dat er op de langere termijn onder werkplaatskunstenaars wel sprake is van stapsgewijze 'loopbanen' door de drie soorten instrumenten.

Als we kijken naar de onderlinge overlap tussen de drie soorten instrumenten zijn hiervoor enkele, zij het tentatieve, aanwijzingen. Van de 133 kunstenaars van de werkplaatsen die een subsidie hebben ontvangen zijn zeven kunstenaars (5%) in aanmerking gekomen voor een opdracht en hebben 24 kunstenaars (18%) werk via de drie aankoopinstrumenten verkocht. Dit wijst er op dat subsidies ontvangen geen garantie zijn voor verder 'succes' in het opdracht- en aankoopcircuit. Van de acht kunstenaars die een opdracht kregen hebben er zeven (88%) subsidie gekregen en twee (25%) een werk via de drie aankoopinstrumenten verkocht. Van de 29 kunstenaars die werk verkochten via de drie aankoopinstrumenten hebben er dus 24 (83%) ook een subsidie gekregen en dus

twee (7%) een opdracht. Interessant is nu dat kunstenaars die aangekocht worden én die een opdracht hebben gehad, wel voor subsidies in aanmerking zijn gekomen. Mogelijk dat voor slechts een beperkte groep geldt dat subsidies voordelig zijn voor het doordringen in het opdracht- en aankoopcircuit. Het is niet zo dat voorkomen bij de subsidieregelingen ook zal betekenen dat men voor aankopen in aanmerking komt (andersom komen diegenen die voor aankopen in aanmerking komen wel vaak voor subsidies in aanmerking). Al met al zijn de gevonden verbanden onder de werkplaatskunstenaars te klein om te kunnen spreken van een patroon in het landelijk circuit van beeldende kunstbeleid.

2.3 Aantal bronnen, keren en institutionele erkenning

Ook is gekeken naar het totaal aantal verschillende Rijksinstrumenten (bronnen) waarvoor de afgestudeerden van werkplaatsen in aanmerking komen. In tabel 2.1 staan de cijfers.

Tabel 2.1: Aantal werkplaatskunstenaars naar aantal verschillende Rijksinstrumenten

	RABK		ATE63		IVE		totaal	
	n	%	n	%	n	%	n	%
0	59	46,5	10	26,3	47	52,2	116	45,5
1	35	27,6	19	50,0	29	32,2	83	32,5
2	24	18,9	8	21,1	10	11,1	42	16,5
3	9	3,5	1	2,6	3	3,3	13	5,1
4					1	1,1	1	0,4
totaal	127	100,0	38	100,0	90	100,0	255	100,0
gemiddelde		0,87		1,00		0,69		0,82
standaard afwijking		0,96		0,77		0,88		0,91

Zoals al in hoofdstuk 1 is uiteengezet kunnen kunstenaars in theorie voor totaal acht verschillende bronnen in aanmerking komen. In de praktijk komen de afgestudeerde werkplaatskunstenaars bij maximaal vier verschillende bronnen voor. Dat maximum wordt door één student van de Jan van Eyck gehaald. De grootste groep komt, met uitzondering van de Ateliers, voor geen enkel instrument in aanmerking. Bij de Ateliers komt de grootste groep voor één instrument in aanmerking. Er is opnieuw getoetst of de verschillen tussen de werkplaatsdeelnemers significant zijn. Dat is niet het geval.

In tabel 2.2 staan de gegevens over het aantal keren dat kunstenaars voor verschillende instrumenten in aanmerking zijn gekomen (keren).

Tabel 2.2: Aantal werkplaatskunstenaars naar het aantal keren dat zij bij de Rijksinstrumenten voorkomen

	RABK		ATE63		JVE		totaal	
	n	%	n	%	n	%	n	%
0	59	46,5	10	26,3	47	52,2	116	45,5
1	22	17,3	12	31,6	13	14,4	47	18,4
2	18	14,2	10	26,3	12	13,3	40	15,7
3	15	11,8	2	5,3	14	15,6	31	12,2
4	9	7,1	3	7,9	3	3,3	15	5,9
5	3	2,4	1	2,6	1	1,1	5	2,0
6	1	0,8					1	0,4
totaal	127	100,0	38	100,0	90	100,0	255	100,0
gemiddelde		1,26		1,45		1,07		1,22
standaard afwijking		1,50		1,31		1,33		1,41

Ook in het eerste hoofdstuk is aangegeven dat kunstenaars bij alle verschillende instrumenten in de vier jaren te zamen in totaal 31 keer kunnen voorkomen. Onder de werkplaatskunstenaars is in de praktijk het maximaal aantal keren zes. Opnieuw één kunstenaar, nu van de Rijksakademie, haalt dit maximum. Er zijn geen significante verschillen tussen de afgestudeerden van de drie werkplaatsen. Gegeven de resultaten van het aantal verschillende bronnen en het aantal keren dat kunstenaars voor subsidies, opdrachten of aankopen in aanmerking komen zal bij de combinatie van beide ook geen significante verschillen gevonden worden. In de volgende tabel worden de gegevens over de institutionele erkenning gepresenteerd.

Tabel 2.3: Institutionele erkenning van werkplaatskunstenaars

	RABK		ATE63		JVE		totaal		
	n	%	n	%	n	%	n	%	
zeer laag	1	59	46,5	10	26,3	47	52,2	116	45,5
laag	2	22	17,3	12	31,6	13	14,4	47	18,4
modaal	3	13	10,2	7	18,4	16	17,8	36	14,1
hoog	4	21	16,5	5	13,2	10	11,1	36	14,1
zeer hoog	5	12	9,4	4	10,5	4	4,4	20	7,8
totaal	127	100,0	38	100,0	90	100,0	255	100,0	
gemiddelde		2,52		2,50		2,01		2,20	
standaard afwijking		1,43		1,31		1,25		1,35	

Voor elke werkplaats geldt dat de grootste groep afgestudeerden een zeer lage tot lage mate van institutionele erkenning heeft. Ruim 9% van de kunstenaars afkomstig van de

Rijksakademie, 11% van de Ateliers en ruim 4% van de Jan van Eyck hebben een zeer hoge mate van institutionele erkenning: zij scoren minstens vier keer op minstens twee verschillende bronnen. Het verschil in institutionele erkenning tussen de afgestudeerden van de drie werkplaatsen is evenwel niet significant.

2.4 Slot

In deze paragraaf resumeren we de belangrijkste resultaten. Zo'n 74% van de kunstenaars van de Ateliers komt voor in het landelijk circuit. Zij onderscheiden zich in dit opzicht wel van kunstenaars van de Jan van Eyck (48% komt eens of vaker voor) en niet van die van de Rijksakademie (54%). Het verschil zit in het gemiddeld aantal keren dat zij individuele subsidie krijgen. Hierin onderscheiden zij zich zowel van de Jan van Eyck als van de Rijksakademie. In het opdracht- en aankoopcircuit vinden we geen verschillen. Nemen we de twee subsidie-, drie opdracht- en drie aankoopinstrumenten ieder samen dan vallen alle verschillen weg.

Het aantal gehonoreerde aanvragen individuele subsidies op het totaal aantal ingediende aanvragen is even hoog bij de Ateliers en de Rijksakademie (70%). Kunstenaars van beide werkplaatsen onderscheiden zich van die van de Jan van Eyck waarvan 33% van de aanvragen wordt gehonoreerd. Bij de beroepskostenvergoedingen is geen verschil tussen de drie werkplaatsen.

Voorkomen bij de subsidie-instrumenten voor kunstenaars van de drie werkplaatsen betekent niet dat zij ook voor opdrachten en aankopen in aanmerking komen. Er is geen patroon gevonden dat duidt op een overlap tussen de verschillende soorten instrumenten.

Het aantal bronnen waar kunstenaars voor in aanmerking komen, het aantal keren dat zij bij deze bronnen te zamen voorkomen, en de mate van institutionele erkenning verschillen niet tussen kunstenaars van de drie werkplaatsen. Gemiddeld hebben werkplaatskunstenaars een lage tot modale mate van institutionele erkenning.

3 Erkenning van academiekunstenaars

3.1 Inleiding

Voordat we de tweede onderzoeksvraag kunnen beantwoorden gaan we in dit hoofdstuk na of en in welke mate kunstenaars afgestudeerd aan de twee kunstacademies voorkomen bij de Rijksinstrumenten. Daarbij wordt het stramien van hoofdstuk twee gevolgd: eerst is er aandacht voor de verschillen per (type) instrument (paragraaf 3.2), dan voor de verschillen naar het aantal bronnen, keren en institutionele erkenning (paragraaf 3.3). Het verschil met het voorgaande hoofdstuk is dat we steeds onderscheid maken tussen dag- en avondstudenten. Dit leidt onvermijdelijk tot wat moeizamere vergelijkingen dan in het voorgaande hoofdstuk. In paragraaf 3.4 worden de belangrijkste resultaten in het kort weergegeven.

3.2 Subsidies, opdrachten en aankopen

In totaal komen 117 kunstenaars afgestudeerd aan de twee kunstacademies voor bij een of meerdere Rijksinstrumenten tussen 1988-1991. Dat is 23% van alle 509 afgestudeerden van de kunstacademies: 29% van de Rietveld- en 17% van de AKI-afgestudeerden. Onderverdeeld naar de dag- en avondopleiding betekent dat 31% van de Rietveld- en 20% van de AKI-dagstudenten en 26% van de Rietveld- en 9% van de AKI-avondstudenten. Bij toetsing blijkt dat kunstenaars afgestudeerd aan de Rietveld significant meer voorkomen in het door het Rijk gesteunde circuit van inkomensvorming en erkenning dan kunstenaars afgestudeerd aan de AKI, zowel wat de studenten van dagopleiding als wat studenten van de avondopleiding betreft.⁷ Tussen de dag- en avondstudenten van de Rietveld onderling is het verschil echter niet significant. Dagstudenten van de AKI komen wel significant vaker voor dan avondstudenten.⁸

De afgestudeerden van de twee academies verschillen significant van elkaar wat betreft het gemiddeld aantal keren dat zij voorkomen bij de individuele subsidies: Rietveldstudenten scoren gemiddeld vaker dan AKI-studenten.⁹ Het gemiddeld aantal keren dat beide groepen een beroepskostenvergoeding hebben ontvangen verschilt niet significant. Hetzelfde resultaat geldt voor het gemiddeld aantal keren dat zij in aanmer-

⁷ Chi-kwadraten respectievelijk 10,43; 5,11 en 7,37; steeds met $p < .05$.

⁸ Chi-kwadraat = 4,25 en $p < .05$.

⁹ Vanwege de lage aantallen is hier opnieuw afgezien van toetsing op basis van celverdeling (Chi-kwadraat) en is getoetst op gemiddelden met behulp van de F-toets (ANOVA): zie ook noot 5.

king zijn gekomen voor verkopen onder toepassing van de rentesubsidieregeling. Enkele Rietveldstudenten scoren wel bij het Praktijkburo (één dagstudent), de Rijksgebouwendienst (drie dagstudenten) en de Rijksaankopen (twee dag- en één avondstudent). Studenten van de AKI scoren hier niet. Voor opdrachten via het verruimd opdrachtenbeleid en de aankopen via de museumaankoopregeling zijn de academiékunstenaars (nog) niet in aanmerking gekomen. Er is ook gekeken of de kunstenaars van elkaar verschillen naar het al dan niet voorkomen bij de acht verschillende instrumenten. Zo wordt niet zozeer onderzocht hoe vaak men voorkomt op een bepaald instrument, maar wordt nagegaan óf men wel of niet voorkomt bij zo'n instrument. De hierboven vermelde verschillen tussen de academies veranderen niet.

Maken we het onderscheid tussen dag- en avondstudenten dan blijkt dat dagstudenten gemiddeld vaker op individuele subsidies scoren dan avondstudenten. Bij de beroepskostenvergoedingen is het verschil tussen alle dag- en avondstudenten te zamen niet significant. Het verschil bij de individuele subsidies tussen dag- en avondstudenten komt geheel voor rekening van de studenten van de Rietveld. Daar blijft het verschil tussen dag- en avondstudenten bij de individuele subsidies bestaan. Tussen de dag- en avondstudenten van de AKI is geen verschil in gemiddelde score op individuele subsidies. Bij de beroepskostenvergoedingen is er geen verschil tussen Rietveld dag- of avondstudenten, wel tussen die van de AKI: dagstudenten scoren hier gemiddeld vaker dan avondstudenten. Tot slot, nog één verschil, nu alleen tussen dag- en avondstudenten van de Rietveld: de avondstudenten hebben gemiddeld vaker een verkoop met toepassing van de rentesubsidieregeling dan de dagstudenten. De andere instrumenten laten geen significante verschillen tussen dag- en avondstudenten zien, ook niet als er binnen de academies op dit verschil gecontroleerd wordt. Er is nog een andere manier om naar de verschillen te kijken, te weten door de dagstudenten en de avondstudenten tussen de beide academies te vergelijken. De dagstudenten van de Rietveld scoren gemiddeld vaker op individuele subsidies dan dagstudenten van de AKI. Bij de beroepskostenvergoedingen geldt hetzelfde voor de avondstudenten van de Rietveld ten opzichte van die van de AKI. Andere verschillen zijn niet gevonden.

Net als in het voorgaande hoofdstuk worden hier de toegekende individuele subsidies en beroepskostenvergoedingen gerelateerd aan het totaal aantal aanvragen dat de afgestudeerden van de academies hebben ingediend. Nu gaan we dus niet uit van het aantal subsidies op het aantal afgestudeerden per academie, maar van het aantal 'succesvolle' aanvragen op het aantal aanvragen per academie. Zo'n 29% van alle aanvragen individuele subsidie van Rietveldstudenten wordt gehonoreerd (dag: 34%; avond: 19%). Bij de AKI-studenten is dat 18% (dag: 19%; avond: 14%). Het verschil tussen alle Rietveld- en alle AKI-studenten is significant. Tussen de dag- en avondstudenten van de Rietveld is er geen significant verschil, evenmin tussen die van de AKI. De dagstudenten van de Rietveld scoren wel significant hoger dan dagstudenten van de AKI. De avondstudenten van beide academies verschillen onderling nauwelijks.

De honorering van aanvragen beroepskostenvergoedingen ligt voor Rietveldstudenten op 48% (dag: 51%; avond: 43%); bij de AKI is dat 43% (dag: 53%; avond: 7%).

Het verschil in succesratio's tussen alle studenten van beide academies is niet significant. Voor alle dagstudenten versus alle avondstudenten is het dat wel. Binnen de Rietveld is er geen significant verschil tussen dag- en avondstudenten, maar binnen de AKI is dit verschil wel significant in het voordeel van de dagstudenten. De dagstudenten van de Rietveld en van de AKI ontlopen elkaar weinig. De avondstudenten van de Rietveld scoren wel significant hoger dan die van de AKI.

De individuele subsidies en beroepskostenvergoedingen zijn samengenomen onder de noemer subsidies, de drie opdrachtinstrumenten onder opdrachten en de drie aankoopinstrumenten onder aankopen. Nu is nagegaan of de afgestudeerden van de beide academies van elkaar verschillen wat betreft het gemiddeld aantal keren dat zij voor subsidies, opdrachten of aankopen in aanmerking zijn gekomen. Tussen de academies als zodanig is alleen voor de subsidies een significant verschil gevonden: de Rietveld-kunstenaars hebben een hoger gemiddelde. Voor opdrachten en aankopen zijn de verschillen niet significant. Alle dagstudenten te zamen scoren gemiddeld genomen hoger bij subsidies en alle avondstudenten scoren samen hoger bij aankopen. Dat hangt samen met het hogere aandeel van dagstudenten bij de individuele subsidies en van avondstudenten bij de rentesubsidieregeling. Dagstudenten van beide academies onderscheiden zich alleen van avondstudenten van de AKI door een hogere score op subsidies. Andere verschillen zijn er niet.

We zijn nagegaan of er bij de afgestudeerden van de academies enige samenhang bestaat in het wel of niet voorkomen bij de acht instrumenten en de drie typen instrumenten: die kan niet worden gevonden. In aanmerking komen voor één instrument, zo blijkt hier ook weer, betekent niet dat men ook voor andere instrumenten in aanmerking komt. Door de kleine aantallen heeft het hier geen zin om samenhang tussen de drie typen instrumenten uit te zoeken.

3.3 Aantal bronnen, keren en institutionele erkenning

In deze paragraaf worden de verschillen tussen de academies onderzocht in het voorkomen op het aantal verschillende Rijksinstrumenten (bronnen), in het aantal keren dat de afgestudeerden van de academies hiervoor in aanmerking zijn gekomen en in de institutionele erkenning, en dat ook weer naar de dag- en avondstudenten.

Tabel 3.1: Aantal academiekunstenaars naar aantal verschillende Rijksinstrumenten

	dag		GRA avond		totaal		dag		AKI avond		totaal		totaal					
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%				
0	115	69,3	73	74,5	188	71,2	136	80,0	68	90,7	204	83,3	251	74,7	141	81,5	392	77,0
1	39	23,5	20	20,4	59	22,3	24	14,1	7	9,3	31	12,7	63	18,8	27	15,6	90	17,7
2	10	6,0	4	4,1	14	5,3	10	5,9			10	4,1	20	6,0	4	2,3	24	4,7
3	1	0,6	1	1,0	2	0,8							1	0,3	1	0,6	2	0,4
4	1	0,6	.	.	1	0,4							1	0,3			1	0,2
n	166	100	98	100	264	100	170	100	75	100	245	100	336	100	173	100	509	100
m		0,40		0,32		0,37		0,26		0,09		0,21		0,33		0,22		0,29
s		0,69		0,60		0,66		0,56		0,29		0,50		0,63		0,50		0,59

Toelichting: m=gemiddelde en s=standaard afwijking.

Er zijn in theorie totaal acht verschillende bronnen waar kunstenaars voor in aanmerking kunnen komen. In de praktijk komen de afgestudeerden bij maximaal vier verschillende bronnen voor. Dat maximum van vier wordt door één (dag-)student van de Rietveld gehaald. Van diegenen die eens of meer in aanmerking komen voor de Rijksinstrumenten komt de grootste groep bij één instrument voor. Het verschil in het gemiddeld aantal bronnen tussen de Rietveld en AKI is significant: studenten van de Rietveld komen voor gemiddeld meer verschillende bronnen van inkomstenvorming en erkenning in aanmerking komen dan studenten van de AKI. Tussen de dag- en avondstudenten als zodanig (van beide academies te zamen) zijn geen significante verschillen gevonden. Er is geen verschil tussen de dagstudenten van de Rietveld en de AKI maar wel tussen de avondstudenten van de beide academies. Kijken we naar de academies afzonderlijk dan blijken er geen verschillen te bestaan tussen de dag- en avondstudenten binnen de Rietveld, maar wel binnen de AKI: dagstudenten scoren gemiddeld op meer bronnen.

In tabel 3.2 staan de gegevens over het aantal keren dat kunstenaars voor verschillende instrumenten in aanmerking zijn gekomen (keren).

Tabel 3.2: Aantal academiekunstenaars naar aantal keren dat zij bij de Rijksinstrumenten voorkomen

	GRA			AKI			totaal											
	dag	avond	totaal	dag	avond	totaal	dag	avond	totaal									
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%								
0	115	69,3	73	74,5	188	71,2	136	80,0	68	90,7	204	83,3	251	74,7	141	81,5	392	77,0
1	24	14,5	12	12,2	36	13,6	11	6,5	4	5,3	15	6,1	35	10,4	16	9,2	51	10,0
2	18	10,8	7	7,1	25	9,5	11	6,5	3	4,0	14	5,7	29	8,6	10	5,8	39	7,7
3	7	4,2	6	6,1	13	4,9	7	4,1			7	2,9	14	4,2	6	3,5	20	3,9
4	1	0,6			1	0,4	5	2,9			5	2,0	6	1,8			6	1,2
5	1	0,6			1	0,4							1	0,3			1	0,2
n	166	100	98	100	264	100	170	100	75	100	245	100	336	100	173	100	509	100
m		0,54		0,45		0,51		0,44		0,13		0,34		0,49		0,31		0,43
s		0,96		0,87		0,93		0,99		0,45		0,87		0,97		0,74		0,90

Toelichting: m=gemiddelde en s=standaard afwijking

Zoals al eerder aangegeven kunnen kunstenaars in theorie 31 keer bij de verschillende instrumenten in de vier verschillende jaren te zamen voorkomen. Onder de academiekunstenaars is het maximum in de praktijk vijf keer. Opnieuw één kunstenaar, wederom een (dag-)student van de Rietveld, haalt dit maximum. Rietveldstudenten komen voor gemiddeld vaker voor de instrumenten in aanmerking dan studenten van de AKI. Dagstudenten hebben ook een significant hoger gemiddelde dan avondstudenten. Dagstudenten van de Rietveld onderscheiden zich niet van die van de AKI. Avondstudenten van de Rietveld scoren gemiddeld wel hoger dan die van de AKI. Binnen de academies bezien blijkt opnieuw dat dagstudenten en avondstudenten van de Rietveld onderling niet verschillen. De dagstudenten van de AKI scoren hoger dan de avondstudenten van deze academie.

In de volgende tabel worden de gegevens over de institutionele erkenning gepresenteerd.

Tabel 3.3: Institutionele erkenning van academiëkunstenars

	dag		GRA avond		totaal		dag		AKI avond		totaal		dag		totaal			
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
1	115	69,3	73	74,5	188	71,2	136	80,0	68	90,7	204	83,3	251	74,7	141	81,5	392	77,0
2	24	14,5	12	12,2	36	13,6	11	6,5	4	5,3	15	6,1	35	10,4	16	9,2	51	10,0
3	15	9,0	8	8,2	23	8,7	13	7,6	2	4,0	16	6,5	28	8,3	11	6,4	39	7,7
4	10	6,0	5	5,1	15	5,7	5	2,9			5	2,0	15	4,5	5	2,9	20	3,9
5	2	1,2			2	0,8	5	2,9			5	2,0	7	2,1			7	1,4
n	166	100	98	100	264	100	170	100	75	100	245	100	336	100	173	100	506	100
m	1,55		1,44		1,51		1,42		1,13		1,33		1,49		1,31		1,43	
s	0,97		0,85		0,93		0,97		0,45		0,85		0,97		0,72		0,89	

Toelichting: 1=zeer laag; 2=laag; 3=modaal; 4=hoog; 5=zeer hoog; m=gemiddelde en s=standaard afwijking

Ook in termen van institutionele erkenning scoren de Rietveld-studenten gemiddeld hoger dan die van de AKI. Hetzelfde geldt voor dagstudenten in het algemeen. Binnen de Rietveld is er geen verschil tussen dag- en avondstudenten. Dagstudenten van de AKI scoren gemiddeld wel hoger dan avondstudenten van deze academie. Tussen dagstudenten van de Rietveld en de AKI is geen verschil in erkenning, wel tussen avondstudenten van de Rietveld en de AKI, waarbij die van Rietveld gemiddeld hoger scoren. De verschillen tussen de Rietveld en de AKI lijken dus vooral voor rekening van de avondstudenten van de AKI te komen. Door hun lager gemiddelde verschillen de kunstenaars van de twee academies in mate van erkenning.

3.4 Slot

Zo'n 23% van de kunstenaars van de twee kunstacademie die tussen 1986-1989 zijn afgestudeerd in niet-gebonden disciplines komt voor bij de subsidies, opdrachten en/of aankopen. De Rietveldstudenten komen vaker voor dan studenten van de AKI: 29% tegen 17%. Dagstudenten en avondstudenten van de Rietveld onderscheiden zich niet van elkaar. Dagstudenten van de AKI scoren wel hoger dan de avondstudenten van de AKI (20% versus 9%). Ook hier zit het verschil vooral in het gemiddeld aantal individuele subsidies waarvoor men in aanmerking is gekomen. Bij de beroepskostenvergoedingen en rentesubsidieregeling zijn geen significante verschillen gevonden tussen de academies als zodanig. Dagstudenten van de Rietveld scoren hoger op individuele subsidies dan avondstudenten en studenten van de AKI. Op de AKI is geen verschil in gemiddeld aantal individuele subsidies tussen dag- en avondstudenten. Dagstudenten van de AKI scoren wel hoger op beroepskostenvergoedingen dan hun

avondstudenten. Bij de Rietveld is dit verschil niet gevonden. Avondstudenten van de Rietveld worden weer wel vaker genoemd bij verkopen met toepassing van de rentesubsidieregeling dan dagstudenten van deze academie. Als alle regelingen in drie soorten worden opgesplitst blijft er bij de vergelijking van de twee academies alleen een verschil over in het gemiddeld aantal subsidies. De Rietveldkunstenaars onderscheiden zich door een hogere score van de AKI-kunstenaars. Dagstudenten van beide academies hebben een hoger aandeel bij subsidies. Verdere verschillen tussen de academies, tussen dag- en avondstudenten op de twee academies of tussen de twee academies zijn er niet gevonden. Bij opdrachten en aankopen komen academiestudenten nauwelijks voor.

Het aantal succesvolle aanvragen individuele subsidies verschilt tussen de academies: 29% van de aanvragers van de Rietveld tegen 18% van de AKI krijgen individuele subsidie. Tussen dag- en avondstudenten van de Rietveld is geen verschil gevonden, evenmin tussen die van de AKI. Dagstudenten van Rietveld scoren wel hoger dan die van AKI. Bij de beroepskostenvergoedingen is geen verschil gevonden tussen academies in de 'succesratio'. Wel onderscheiden alle studenten van de Rietveld en dagstudenten van de AKI zich positief in deze zin van de avondstudenten van de laatste academie.

Ook voor de academiestudenten is samenhang tussen het voorkomen op de verschillende instrumenten niet aanwezig. Scores op een bepaalde regeling gaan niet systematisch samen met scores op een andere regeling.

Kunstenaars van Rietveld komen zowel op meer bronnen als vaker op de verschillende bronnen voor dan die van de AKI. Dat hangt vooral samen met de lage score van de avondstudenten van de AKI. Binnen de Rietveld is geen verschil tussen dag- en avondstudenten. De Rietveldstudenten en dagstudenten van de AKI onderscheiden zich wel van de avondstudenten van de AKI. Dagstudenten van beide academies onderscheiden zich evenmin van elkaar. Exact een zelfde resultaat is gevonden voor de mate van institutionele erkenning. Gemiddeld hebben academiekunstenaars een zeer lage tot lage mate van erkenning.

4 Verschillen tussen werkplaatsen en academies

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de tweede onderzoeksvraag beantwoord, te weten de vraag naar de verschillen in de mate van erkenning tussen de werkplaatsdeelnemers en de academiëkunstenaren. De opzet lijkt deels op die van de voorgaande hoofdstukken: allereerst komen de verschillen aan de orde wat betreft subsidies, opdrachten en aankopen (paragraaf 4.2) en dan volgen de verschillen wat betreft het aantal bronnen, keren en institutionele erkenning (paragraaf 4.3). De verschillende cohorten afgestudeerden worden hierna paarsgewijs vergeleken in termen van erkenning (paragraaf 4.4). Ter afsluiting volgen de conclusies (paragraaf 4.5).

4.2 Subsidies, opdrachten en aankopen

In totaal komen 256 kunstenaars die aan de werkplaatsen en academies hebben gestudeerd eens of vaker voor de acht landelijke instrumenten tussen 1988-1991. Dat is 34% van het totaal van 764 kunstenaars die zijn betrokken in dit onderzoek. Van de 255 werkplaatsdeelnemers komt 55% eens of vaker voor en van de 509 academiëkunstenaren 23%. Bijna 25% van de 336 dagstudenten en 19% van 173 avondstudenten komen bij de acht instrumenten voor. Het aandeel werkplaatskunstenaars op het totaal aantal van 764 kunstenaars in dit onderzoek is 33% en het aandeel van de academiëkunstenaren is 67%.

Dit maakt al duidelijk dat er belangrijke verschillen bestaan tussen de afgestudeerden van werkplaatsen en de academies in het aanspreken van de Rijksinstrumenten beeldende kunstbeleid. Toetsing van de verschillen bevestigt dit ook. Het blijkt uit de vergelijking tussen de werkplaatsen en alle afgestudeerden (dag- en avondstudenten) van de academies en het komt ook naar voren uit de vergelijking tussen de werkplaatskunstenaars en de dagstudenten van de academies en uit de vergelijking tussen de werkplaatskunstenaars en de avondstudenten van de academies.¹⁰ In beide gevallen scoren de werkplaatskunstenaars hoger dan die van de academies.

Bij het nagaan van de verschillen tussen de werkplaats- en academiëkunstenaars wat betreft het aantal keren dat zij scoren op de verschillende instrumenten beperken we ons tot de twee subsidie-instrumenten en de rentesubsidieregeling. De aantallen kunstenaars die op de andere regelingen scoren zijn dusdanig laag dat toetsing zinloos is (zie tabel 3 in de Bijlage). Bij voorbeeld voor de opdrachten van het verruimd opdrachten-

¹⁰ Chi-kwadraten respectievelijk 75,77; 52,56 en 55,72; alle met $p < .001$.

beleid komen vier werkplaatsdeelnemers in aanmerking tegen geen enkele academië-kunstenaar, vijf werkplaatsdeelnemers scoren op opdrachten van het Praktijkburo tegen één dagstudent van de Rietveld en bij de Rijksgebouwendienst scoort geen enkele werkplaatsdeelnemer tegen drie dagstudenten van de Rietveld. Soortgelijke cijfers zijn te geven voor de museumaankopen (zeven werkplaatsdeelnemers tegen geen enkele academiëstudent) en de Rijksaankopen (negen werkplaatsdeelnemers tegen drie Rietveldstudenten).

Werkplaatskunstenaars scoren gemiddeld vaker op de individuele subsidies, de beroepskostenvergoedingen dan de academiëkunstenaars. Bij de rentesubsidieregeling is er geen significant verschil. Dat komt op het conto van de avondstudenten. Werkplaatsverlaters scoren op alle drie de instrumenten significant vaker dan dagstudenten van de academies. Het gemiddeld aantal dat werkplaatsverlaters en avondstudenten voor de rentesubsidieregeling in aanmerking komen is niet significant verschillend. De werkplaatsverlaters scoren wel gemiddeld hoger dan avondstudenten bij de individuele subsidies en beroepskostenvergoedingen.

Ook de succesratio's - het aantal toekenningen op het totaal aantal aanvragen - van de werkplaatskunstenaars zijn in alle gevallen significant hoger dan die van de academiëkunstenaars. Van diegenen die een individuele subsidie hebben aangevraagd heeft 57% van werkplaatskunstenaars tegen 24% van academiëkunstenaars (27% dag en 17% avond) een toekenning gekregen. Bij de beroepskostenvergoedingen is dat 71% tegen 45% (52% dag en 33% avond).

De individuele subsidies en beroepskostenvergoedingen zijn samengenomen onder de noemer subsidies, de drie opdrachtinstrumenten onder opdrachten en de drie aankoopinstrumenten onder aankopen. Nu is nagegaan of de afgestudeerden van de werkplaatsen en de academies van elkaar verschillen wat betreft het totaal aantal keren dat zij voor subsidies, opdrachten of aankopen in aanmerking zijn gekomen. Bij de subsidies, opdrachten en aankopen komen de werkplaatskunstenaars in alle gevallen significant vaker voor dan alle academiëkunstenaars te zamen; in de vergelijking tussen de werkplaatskunstenaars en de dagstudenten van de academies is alleen het gemiddeld aantal keren dat beiden voor opdrachten in aanmerking niet significant verschillend. Bij de vergelijking tussen werkplaatsdeelnemers en de avondstudenten is geen verschil in het gemiddeld keren dat zij voor aankopen in aanmerking komen, met name omdat de laatsten even vaak als werkplaatsstudenten op de rentesubsidieregeling scoren.

4.3 Aantal bronnen, keren en institutionele erkenning

Zowel bij het gemiddeld aantal bronnen, het gemiddeld aantal keren als bij de gemiddelde mate van institutionele erkenning zijn er significante verschillen tussen de werkplaatsen en de kunstacademies; ook als de werkplaatskunstenaars vergeleken worden met de dag- en de avondstudenten van de academies. In alle gevallen scoren de werkplaatskunstenaars significant. Voor het aantal bronnen waarvoor kunstenaars in

aanmerking komen is het gemiddelde 0,82 voor de werkplaatskunstenaars tegen 0,29 voor de academiëkunstenaars op een schaal van nul tot vier (vergelijk tabel 1.8 in hoofdstuk 1). Van de werkplaatskunstenaars komt 46% geen enkele keer voor, bij de academiëkunstenaars is dat 77%. 34% Van de werkplaatskunstenaars komt één of twee keer voor, tegen 18% van de academies. Drie of meer keer voorkomen geldt voor respectievelijk 21% tegen 5%. Gemiddeld scoren werkplaatskunstenaars 1,20 keer tegen 0,43 voor de academiëkunstenaars op een schaal van nul tot zes (vergelijk tabel 1.9 in hoofdstuk 1). De verschillen tussen de werkplaatsen en academies blijkt ook uit de mate van institutionele erkenning. Een hoge tot zeer hoge mate van institutionele erkenning heeft 22% van de werkplaatskunstenaars en 5% van de academiëkunstenaars. Op een schaal van één tot vijf is de gemiddelde mate van erkenning 2,20 voor de werkplaatskunstenaars tegen 1,42 voor de academiëkunstenaars (zie tabel 1.10 in hoofdstuk 1).

4.4 Verschillen tussen cohorten kunstenaars

Eén van de conclusies uit het rapport 'Evaluatie Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst' van Ijdens en De Nooij (1994:) luidt dat (voor de periode 1980-1987) de voormalige academiëstudenten zich sterker binnen het nationale circuit ontwikkelen dan de kunstenaars afkomstig van de werkplaatsen. Tegen de verwachting in komt in dit Fondsonderzoek naar voren dat niet de werkplaatskunstenaars, maar de academiëkunstenaars na hun afstuderen een 'vliegende start' maken 'binnen de institutionele kwaliteitshiërarchie'.¹¹ Gezien de voorgaande resultaten lijkt deze conclusie in ons onderzoek niet voor de hand te liggen.

Hieronder gaan we per cohort na of zich verschillen aftekenen tussen werkplaatsdeelnemers en academiëkunstenaars wat betreft het aantal regelingen waarvoor zij per jaar in zijn aanmerking komen. We hebben vergelijkbare groepen kunstenaars vergeleken: de werkplaatsdeelnemers die in 1988 de werkplaatsen verlaten hebben worden vergeleken met de kunstacademiëkunstenaars afgestudeerd in 1986, de werkplaatskunstenaars uit 1989 met de academiëkunstenaars afgestudeerd in 1987, etc. Voor elk van

¹¹ Het bleek niet mogelijk om in ons onderzoek empirisch een strikte hiërarchie in de acht rijksinstrumenten te construeren met behulp van een Guttman-schaalprocedure. Met deze procedure wordt ten eerste aangenomen dat alle instrumenten in een continuüm kunnen worden geordend, dat ten tweede instrumenten waarop weinig kunstenaars scoren 'moeilijker' zijn (bij voorbeeld rijksaankopen) dan instrumenten waarop veel kunstenaars scoren (bij voorbeeld beroepskostenvergoedingen) en dat ten derde een kunstenaar die op een 'moeilijker' instrument scoort per definitie op 'makkelijkere', dat wil zeggen op eerder op het continuüm gelegen instrumenten, moet hebben gescoord. De resultaten uit paragraaf 2.2 gaven aanleiding om dit te veronderstellen. Bij voorbeeld, van diegenen die werk verkochten bij één van de drie aankoopinstrumenten had 83% ook al eens een subsidie ontvangen. De schaalbaarheids- en reproduceerheidscoëfficiënten zijn echter dusdanig laag dat er van zo'n deterministische hiërarchie in het rijksircuit, tenminste voor werkplaats- en academiëkunstenaars in dit onderzoek, geen sprake is.

de vier paren is het gemiddeld aantal instrumenten vastgesteld waarvoor zij in 1988, 1989, 1990 en 1991 in aanmerking zijn gekomen. In tabel 4 in de Bijlage zijn alle detailcijfers opgenomen.

De afgestudeerde werkplaatskunstenaar scoort in elk jaar gemiddelde hoger dan de afgestudeerde academiëkunstenaar. Bij voorbeeld de werkplaatskunstenaars die in 1988 de werkplaats verlaten scoren in dat jaar al gemiddeld op 0,38 bronnen tegen 0,14 in dat jaar voor de academiëkunstenaars afgestudeerd in 1986. Voor werkplaatsdeelnemers die in 1989 de werkplaats hebben verlaten is het gemiddeld aantal bronnen in 1989 0,40 tegen 0,11 in 1989 voor academiëkunstenaars die in 1987 zijn afgestudeerd. Een zelfde verschil is gevonden voor de gemiddelde score in 1990 van werkplaatskunstenaars die in 1990 zijn vertrokken (0,37) versus de academiëkunstenaars die in 1988 zijn afgestudeerd (0,18). Voor 1991 wordt ook zo'n verschil gevonden (0,44 versus 0,11). De voornoemde verschillen zijn, op die van 1990 na, voldoende sterk en significant. Uitsplitsingen naar dag- en avondstudenten leveren geen ander beeld op, zij het dat bijna alle cohorten dagstudenten gunstiger afsteken tegen de cohorten werkplaatskunstenaars dan de cohorten avondstudenten. De conclusie is daarom dat na het verlaten van de werkplaats de 'binnenkomst' in het nationaal subsidie-, opdracht- en aankoopcircuit voor werkplaatskunstenaars op een significant hogere trede plaatsvindt dan voor kunstenaars die een academie-opleiding afsluiten.

Toch is hiermee de conclusie uit het Fondsonderzoek nog niet voldoende kritisch gecontroleerd. De vraag blijft hoe beide groepen kunstenaars zich na 'intrede' in het door het Rijk gesteunde circuit ontwikkelen. Opnieuw afgaande op tabel 4 in de Bijlage kan worden geconcludeerd dat de werkplaatskunstenaars na intrede ieder jaar van meer bronnen gebruik gaan maken dan het jaar daarvoor. Dit is niet het geval voor de academiëkunstenaars. Zonder uitzondering nemen de verschillen in het gemiddeld aantal bronnen tussen werkplaatskunstenaars en academiëkunstenaars na intrede in het door het Rijk gesteunde circuit toe ten gunste van de werkplaatskunstenaars. Academiëkunstenaars scoren in de loop der jaren nauwelijks hoger. Bij voorbeeld de gemiddelde verschilscore tussen de werkplaatsverlaters uit 1988 en academiëkunstenaars afgestudeerd in 1986 neemt van 0,19 in 1989 toe tot 0,30 in 1991.

Ook wat het aantal bronnen, keren en institutionele erkenning over de hele periode (1988-1991) betreft zijn er grote verschillen tussen de onderscheiden groepen kunstenaars. In alle groepen scoren de werkplaatskunstenaars gemiddeld hoger dan de academiëkunstenaars. Laten we de individuele subsidies en de beroepskostenvergoedingen buiten beschouwing dan zijn er, op één uitzondering na, nog nauwelijks significant verschillen tussen de werkplaats en academiëkunstenaars. De uitzondering is het cohort van 1988, dat wil zeggen de werkplaatskunstenaars die de werkplaats in 1990 hebben verlaten versus de academiëkunstenaars die in 1988 zijn afgestudeerd, en ook in dit geval scoren de werkplaatskunstenaars significant hoger in het opdracht- en aankoopcircuit dan de academiëkunstenaars. Gegeven het achterblijven van verdere belangwekkende resultaten kan nauwelijks gesproken worden van een vliegende start van academiëkunstenaars in het circuit binnen of buiten de subsidies om. Met medeneming van de

subsidies is eerder sprake van een vliegende start van werkplaatskunstenaars. Zonder subsidies mee te nemen maken geen van beide groepen een vliegende start.

Wat betekent dit voor de conclusie uit het Fondsonderzoek. Het lijkt erop dat deze conclusie met bovenstaande resultaten worden tegengesproken. Toch kan dit niet zonder meer worden geconcludeerd. Ten eerste hanteren zij een bredere definitie van het nationale circuit of zo men wil de 'institutionele kwaliteitshiërarchie'. Behalve scores op Rijksinstrumenten omvat het begrip ook het aantal aankopen en opdrachten van andere instellingen, het aantal publikaties en ook het aantal presentaties. Mogelijk dat academiëkunstenaars bij deze ruime variant van artistieke erkenning wel sterker vertegenwoordigd zijn dan werkplaatskunstenaars. Bij de constructie van de maat van erkenning laten IJdens en De Nooij (1994) evenwel de scores op individuele subsidies en beroepskostenvergoedingen buiten beschouwing. Als wij dat in ons onderzoek doen dan lijken de verschillende cohorten werkplaats- en academiëkunstenaars elkaar niet veel te ontlopen, laat staan dat één van beide groepen opvallend hoog scoort. Ten tweede heeft de analyse van IJdens en De Nooij (1994) betrekking op de periode van vóór 1988. Mogelijk dat toen de academiëkunstenaars inderdaad sterker vertegenwoordigd waren in bredere nationale circuit en in het puur door het Rijk gesteunde circuit (de acht Rijksinstrumenten). Hierbij moet in overweging worden genomen dat sommige werkplaatsen vanaf 1988 in de huidige hoedanigheid functioneren. Niet geheel duidelijk is in hoeverre in dit onderzoek, evenals in het Fondsonderzoek, de conclusies worden beïnvloed door het relatief lage aantal betrokken kunstenaars.

4.5 Slot

Er bestaan sterke verschillen tussen werkplaats- en kunstacademiëkunstenaars in termen van subsidiegebruik, verkrijgen van opdrachten en aangekocht worden. Van de werkplaatskunstenaars komt gemiddeld 55% en van de academiëkunstenaars komt gemiddeld 23% voor in het nationale circuit van subsidies, opdrachten en aankopen. Werkplaatskunstenaars scoren gemiddeld vaker op individuele subsidies en beroepskostenvergoedingen dan afgestudeerden van kunstacademies (dag- of avondstudenten). Bij de andere instrumenten zijn geen verschillen gevonden. Avondstudenten van de kunstacademies scoren gemiddeld even vaak op de rentesubsidieregeling als werkplaatskunstenaars. Werkplaatskunstenaars scoren wel vaker dan dagstudenten op de rentesubsidieregeling. Als de instrumenten per soort (subsidies, opdrachten of aankopen) worden bekeken dan zijn alle verschillen tussen werkplaatskunstenaars en alle academiëkunstenaars significant. Bij de opdrachten is er geen verschil met dagstudenten en bij de aankopen geen verschil met avondstudenten van de academies. Het gemiddeld aantal subsidies verschillen zowel tussen werkplaatskunstenaars versus dagstudenten als werkplaatskunstenaars versus avondstudenten.

Het gemiddeld aantal succesvolle aanvragen individuele subsidies en beroepskostenvergoedingen is voor werkplaatskunstenaars hoger dan voor academiëkunstenaars: 57%

van de werkplaats- en 24% van academiekunstenaars (27% dag en 17% avond) hebben hun aanvragen individuele subsidie gehonoreerd gezien. Bij de beroepskostenvergoedingen is dat 71% tegen 45% (52% dag en 33% avond).

Werkplaatskunstenaars scoren gemiddeld hoger op het aantal bronnen, het aantal keren en de mate van institutionele erkenning dan academiekunstenaars (dag- en/of avond). In termen van erkenning scoren werkplaatskunstenaars gemiddeld laag tot modaal en academiekunstenaars zeer laag tot laag.

De vergelijking van verschillende jaargangen werkplaatsverlaters versus afgestudeerden van kunstacademies levert op dat werkplaatsverlaters elk jaar gemiddeld voor meer bronnen in aanmerking komen dan de academiekunstenaars. De intrede in het nationaal circuit van subsidies, aankopen en opdrachten vindt dus voor werkplaatskunstenaars op een hoger plan plaats dan voor academiekunstenaars. Het verschil met de academiekunstenaars wordt ook elk jaar groter. Niet zozeer academiekunstenaars, maar werkplaatskunstenaars lijken na het afsluiten van hun specialisatie een 'vliegende start' te maken in het nationale circuit. Als de scores op de subsidie-instrumenten buiten beschouwing laten vinden we geen verschil tussen kunstenaars van werkplaatsen en academies. In dat geval maken geen van beide groepen een vliegende start. Deze resultaten spreken die uit het evaluatie-onderzoek over het Fonds BKVB te Amsterdam tegen. Dit contrast heeft deels te maken met verschillende definities van de mate van erkenning van beide groepen kunstenaars. Desondanks lijkt er ook sprake van een werkelijk verschil tussen de uitkomsten van dit onderzoek en van dat over het Fonds.

5 Achtergronden van erkenning

De beantwoording van de derde onderzoeksvraag komt in dit hoofdstuk aan bod. De assumptie is dat de verschillen die we tussen de werkplaatsen onderling, de academies onderling en tussen de werkplaatsen en academies hebben gevonden niet zozeer terug te voeren zijn op het simpele feit dat men van een bepaalde werkplaats of academie afkomstig is, maar dat deze eerder samenhangen met verschillen in afstudeerrichting/specialisatie, verschillen in leeftijd, in afstudeerjaar en/of vooropleiding van kunstenaars. Met behulp van multiple regressie-analyse wordt onderzocht welke kenmerken (herkomst of andere) de institutionele erkenning en zijn onderdelen het beste kunnen verklaren (paragraaf 5.1). De belangrijkste conclusies worden samengevat in de slotparagraaf.

5.1 Verschillen in erkenning naar achtergrondkenmerken

In deze paragraaf wordt gezien welke achtergrondkenmerken verklaringen kunnen bieden voor de verschillen in het aantal keren dat men voor subsidies, opdrachten of aankopen in aanmerking, het aantal verschillende instrumenten waarvoor men in aanmerking komt, de verschillen in het aantal keren dat men voor alle instrumenten in aanmerking komt en de verschillen in de mate van institutionele erkenning.

We nemen verschillende kenmerken als verklarende variabelen in de analyses mee. Ten eerste afstudeerrichting of specialisatie (verder: discipline). De idee is dat het zal uitmaken voor de mate van erkenning of men schilder of bij voorbeeld beeldhouwer is. Een denkbeeldige hypothese zou kunnen zijn dat schilders eerder erkend worden met het beschikbare instrumentarium van beeldend kunstbeleid dan beeldhouwers. Op de tweede plaats leeftijd bij afstuderen. Hoe ouder men is bij het afstuderen hoe groter de kans dat men al langer in het relevante circuit van zich heeft laten horen en dus hoe groter de kans dat men een hogere mate van erkenning heeft. Dan het afstudeerjaar: door de vooraf uitgevoerde selectie verschilt het kenmerk afstudeerjaar al bij voorbaat tussen werkplaatsverlaters en academiëkunstenaars. Er is daarom eerst een bewerking van dit kenmerk nodig om het als zinvolle verklarende mee te kunnen nemen. Dit gebeurt op basis van de gegevens over de vooropleiding van de werkplaatsverlaters. Indien vaststaat dat zij van een academie (in Nederland of daarbuiten) komen is voor hen het 'afstudeerjaar' met twee jaar verminderd. Werkplaatskunstenaars die de werkplaats in 1988 hebben verlaten en eerst op een academie hebben gezeten worden meegenomen als leden van de generatie van 1986, diegenen die in 1989 de werkplaats hebben verlaten als het cohort 1987, etc. Na deze bewerking hebben eventuele effecten van het kenmerk afstudeerjaar, of liever nog van het kenmerk 'afstudeergeneratie',

voor werkplaatskunstenaars en academiëkunstenaars dezelfde betekenis. De vanzelfsprekende idee is dat als men tot een 'ouder' cohort behoort men meer ervaringsjaren heeft en opnieuw een hogere kans heeft om erkend te zijn dan wanneer men van een jonger cohort is. In de analyses zien we of dat inderdaad vanzelfsprekend is. Verder wordt vooropleiding en nationaliteit meegenomen, ten minste alleen voor de vergelijking van werkplaatskunstenaars onderling. Van academiëkunstenaars zijn deze gegevens onvergelykbaar of onvolledig. Binnen het kenmerk vooropleiding is vooral het onderscheid tussen een academië-opleiding (in Nederland of daarbuiten) gevolgd hebben óf voor het werkplaatsbezoek privéles hebben gehad/autodidact zijn. Wellicht dat in de twee laatste gevallen de mate van erkenning lager uit pakt. Bij het kenmerk nationaliteit is de redenering dat vooral buitenlandse deelnemers haast automatisch een lagere mate van erkenning zullen hebben. De buitenlanders die de werkplaats bezoeken zouden na het afronden van deze specialisatie zich opnieuw in het buitenland gaan vestigen en geen beroep (meer) doen op het landelijk instrumentarium voor beeldende kunstbeleid. Blijven ze wel in Nederland dan geldt weer een verplichting dat men eerst een bepaalde periode in Nederland moet hebben gewoond voordat men in aanmerking kan komen voor bepaalde regelingen. Een hoger aandeel buitenlandse deelnemers zou dus een lager aandeel erkenning van de totale groep deelnemers kunnen betekenen. Het kan natuurlijk uit de analyses komen, maar echt waarschijnlijk is het niet. Immers, Ateliers heeft een hoog aandeel buitenlanders (9 op de 38) én het hoogste aandeel erkenning van de drie werkplaatsen. Voor de vergelijking van kunstacademiëkunstenaars onderling voegen we de status van student, dag- of avondstudent, aan de analyses toe. Dit kenmerk is relevant omdat de dag- en avondstudenten van de AKI zich in elk geval al bij voorbaat onderscheiden in mate van erkenning. Bij de Rietveld gaat dit niet op.

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden wordt een methode gebruikt die gelijktijdig rekening houdt met de invloed van alle onderling afhankelijke kenmerken.¹² Met deze methode kan het effect worden nagegaan op bij voorbeeld de mate

¹² De methode die we gebruiken is multiple regressie-analyse waarbij de constante wordt weggelaten (regression through the origin). Dit houdt verband met de relatief grote hoeveelheid 'dummy-variabelen' (variabelen met dichotome structuur, b.v. specialisatie in schilderen: wel=1, niet=0) waardoor het onduidelijk is welke dummy als vergelijkingsbasis (referentiecategorie) moet dienen voor de interpretatie van de resultaten. De gebruikelijke rol van de constante in een multiple regressie-analyse wordt nu overgenomen door de variabele discipline. Deze wordt door zeven dummies (individueel studiepakket en overige zijn samengevoegd) te definiëren in het model opgenomen waarbij de relatie tussen kunstenaars en dummies eenduidig en uitsluitend is. Gevolg is wel dat bij de interpretatie van de resultaten voor de variabele discipline de waarden van de verschillende dummies onderling vergeleken dienen te worden. Een vergelijking (en toetsing van de afwijking) van regressie-coëfficiënten ten opzichte van 0 (met T-toets) heeft geen zin, omdat er geen 'referentie'-discipline is opgenomen. Bij de vergelijking van twee categorieën van discipline dient als vuistregel dat de aftreksom van twee ongestandaardiseerde coëfficiënten B groter dient te zijn dan het produkt van de som van de varianties van B1 en B2. Ook al wijst een T-waarde op een significante afwijking van 0 dan kan door toepassing van deze vuistregel blijken dat de betreffende dummy ten opzichte van de andere dummies niet wezenlijk bijdraagt aan de verklaring van een afhankelijke variabele. De variabele studieplaats (de drie werkplaatsen en twee academies) is in vergelijking eveneens opgenomen in verschillende dummies. Bij de vergelijking zal één van de dummies

van erkenning van één bepaald kenmerk, bij voorbeeld al dan niet een specialisatie op een werkplaats gevolgd hebben, onder de gelijktijdige controle van alle andere kenmerken, zoals discipline, leeftijd en afstudeergeneratie/cohort, etc. Dat betekent dat het zelfstandige effect en relatieve betekenis van bij voorbeeld de herkomst van een werkplaats of academie en van elke discipline afzonderlijk af te leiden is. Op de eerste plaats worden regressie-analyses uitgevoerd voor de werkplaatskunstenaars onderling. Dan volgen analyses voor de academiëkunstenaars. Tot slot worden werkplaats- en academiëkunstenaars vergeleken.

Werkplaatsen

De te verklaren variabelen zijn het aantal keren dat men op de twee subsidieregelingen scoort, het aantal keren dat men opdrachten via de drie regelingen ontving, het aantal keren dat men via de drie aankoopregelingen verkoop van werk had, het aantal verschillende instrumenten waarop men scoort, het aantal keren dat men op alle acht instrumenten scoort en de mate van institutionele erkenning.

Als onafhankelijke variabelen zijn de volgende kenmerken tegelijk in de regressie-analyses opgenomen:

- werkplaatspecialisatie (dummies Rijksakademie, Ateliers 63, Jan van Eyck);
- discipline (dummies: gemengd, grafiek/tekenen, monumentaal, beeldhouwen, schilderen, mediakunst, individueel/overig);
- leeftijd bij afstuderen;
- afstudeergeneratie/cohort (1989, 1988, 1987, 1986);
- vooropleiding (academie Nederland, academie buitenland, privéles, autodidact);
- nationaliteit (niet-Nederlandse en Nederlandse nationaliteit).

steeds automatisch uit de vergelijking gehouden worden. Deze dummy is dan de 'referentiecategorie'. De resultaten van de variabele studieplaats moeten steeds in het licht van wel of niet behoren tot die dummy geïnterpreteerd worden. Bij voorbeeld als RABK buiten de analyses blijft moet een negatief effect op subsidiegebruik van JVE in het licht van RABK geïnterpreteerd worden. In dit geval: het niet bij RABK gezeten hebben, maar bij JVE betekent dat men minder subsidies krijgt. Door de overname van de constante door de verschillende discipline-dummies blijft de interpretatie van de verklaarde variantie (R^2) gelijk aan die van een model met constante. Alle variabelen zijn tegelijk in de analyses opgenomen (enter).

Tabel 5.1 Samenvattend overzicht van significante verklarende variabelen bij vergelijking tussen werkplaatsen onderling

	subsidies	opdrachten	aankopen	bronnen	keren	erkenning
ATE63			-			
JVE			-			
gemengd						
grafiek/tekenen						
beeldhouwen						
schilderen						
media						
overige						
leeftijd		+				
cohort	+			+	+	+
vooropleiding	--			--	--	--
nationaliteit						
R ²	59	8	15	57	59	80

Toelichting: een '+' duidt op een significant positief effect van de betreffende variabele op subsidies, opdrachten, etc.; een '-' duidt op een significant negatief effect; R²=percentage verklaarde variantie; Rijksakademie (RABK) is hier de referentiecategorie voor de interpretatie van de effecten van ATE63 en JVE; omdat geen enkele werkplaatskunstenaar zich in 'monumentaal' heeft gespecialiseerd werd deze discipline eveneens automatisch buiten beschouwing gelaten.

Het aantal keren dan men voor subsidies in aanmerking komt wordt alleen positief beïnvloed door de afstudeergeneratie/cohort waartoe men behoort. Als werkplaatskunstenaars voor hun werkplaatsbezoek privéles hebben gehad of autodidact zijn heeft dit een negatief effect op de mate waarin zij voor subsidies in aanmerking komen. Opdrachten krijgen hangt samen met een hogere leeftijd bij het afstuderen. Specialisaties in beeldhouwen, schilderen, mediakunst, e.d. hebben geen effect op het verkrijgen van opdrachten. Aankopen via de drie instrumenten vindt significant minder plaats onder ex-deelnemers van Ateliers en van de Jan van Eyck Akademie dan onder ex-deelnemers van de Rijksakademie. Andere kenmerken hebben geen invloed op de mate waarin men voor aankopen in aanmerking komt.

Het aantal bronnen waar werkplaatskunstenaars gebruik van maken wordt alleen positief beïnvloed door de vooropleiding die zij genoten hebben. Autodidacten en diegenen die voor hun werkplaatsbezoek privéles hebben gehad maken van minder bronnen gebruik dan zij die eerst een academie, in binnen- of buitenland, bezocht hebben. Hetzelfde geldt voor het aantal keren dat men voor één of meerdere instrumenten in aanmerking is gekomen. Daarbij komt dat dit ook door de afstudeergeneratie waartoe men behoort wordt beïnvloed. Oudere cohorten en diegenen met een academische vooropleiding zijn opnieuw 'beter af' in termen van institutionele erkenning. Opnieuw onderscheiden de verschillende disciplines zich niet ten opzichte van elkaar in

termen van effecten op institutionele erkenning. In geen enkel geval is er een voldoende sterk onderscheidend positief of negatief effect geconstateerd.

Kunstacademies

Met dezelfde te verklaren variabelen als hierboven wordt nu een vergelijking tussen de twee kunstacademies onderling gemaakt. Als onafhankelijke variabelen zijn de volgende kenmerken tegelijk in de regressie-analyses opgenomen:

- academie (dummies Rietveld en AKI);
- discipline (dummies: gemengd, grafiek/tekenen, monumentaal, beeldhouwen, schilderen, mediakunst, individueel/overig);
- leeftijd bij afstuderen;
- afstudeergeneratie;
- type student (dag- of avondstudent).

Tabel 5.2 Samenvattend overzicht van significante verklarende variabelen bij vergelijking tussen academies onderling

	subsidies	opdrachten	aankopen	bronnen	keren	erkenning
GRA		+				
gemengd						
grafiek/tekenen						
monumentaal						
beeldhouwen						
schilderen						
media						
overige						
leeftijd						
cohort	+			+	+	+
student	--					
R ²	26	5	.	27	25	74

Toelichting: een '+' duidt op een significant positief effect van de betreffende variabele op subsidies, opdrachten, etc.; een '-' duidt op een significant negatief effect; R²=percentage verklaarde variantie; AKI is referentiecategorie.

Academie kunstenaars krijgen meer subsidies indien ze de dagopleiding volgen en indien ze tot een ouder afstudeergeneratie (cohort) behoren. De verschillende disciplines verschillen niet van elkaar in zoverre dat geen der disciplines een zelfstandig effect heeft op het verkrijgen van subsidies. Opdrachten verkrijgen hangt positief samen met het afstuderen aan de Rietveld. Op de Rietveld afstuderen en niet op de AKI leidt dus tot meer opdrachten. Het verkopen van werk onder toepassing van de drie aankoopregelingen kan niet verklaard worden door de in de analyse opgenomen variabelen. Dag- of avondopleiding, studie aan Rietveld of AKI, specialisatie in één of andere discipline,

etc., al deze variabelen hebben geen invloed op de mate waarin men voor aankopen via de drie instrumenten in aanmerking komt.

Alleen leden van oudere cohorten maken gebruik van een hoger aantal bronnen en maken daar ook vaker gebruik van (keren). Anders dan op basis van de T-waarde besloten zou kunnen worden blijkt dat bepaalde disciplines (mediakunst) ten opzichte van andere disciplines (grafiek/tekenen) geen zelfstandig positief effect hebben op het aantal bronnen waarvoor men in aanmerking komt en het aantal keren dat men van die bronnen gebruikmaakt. Opnieuw alleen oudere cohorten hebben een hogere mate van institutionele erkenning. Studie aan Rietveld of AKI, volgen van dag- of avondopleiding, het afstuderen in bepaalde disciplines, de leeftijd bij afstuderen, geen van deze variabelen heeft een invloed op de mate van erkenning.

Werkplaatsen en kunstacademies

Als onafhankelijke variabelen zijn de volgende kenmerken tegelijk in de regressie-analyses opgenomen:

- werkplaatsspecialisatie (dummy: wel/niet)
- academiëkunstenaar (dummy: wel/niet)
- discipline (dummies: gemengd, grafiek/tekenen, monumentaal, beeldhouwen, schilderen, mediakunst, individueel/overig);
- leeftijd bij afstuderen;
- afstudeergeneratie.

Zoals al uiteengezet worden de kenmerken vooropleiding, nationaliteit en status student (dag- of avondstudent) nu niet meegenomen. We gebruiken wel weer dezelfde afhankelijke variabelen: subsidies, opdrachten, aankopen, bronnen, keren, en institutionele erkenning. In tabel 5.3 staan de resultaten samengevat.

Voor het aantal keren dat men voor subsidie-instrumenten in aanmerking komt zijn specialisatie aan een werkplaats en behoren tot oudere cohorten van belang. Als men aan een werkplaats heeft gewerkt, tot een ouder cohort behoort en ouder is bij het afstuderen, des te meer komt men voor opdrachten in aanmerking. Specialisaties in bepaalde technieken draagt niet bij tot een hoger of lager aantal opdrachten. Bij de mate waarin men voor aankopen in aanmerking komt is alleen de specialisatie aan een werkplaats van belang. Andere variabelen hebben geen invloed.

Tabel 5.3 Samenvattend overzicht van significante verklarende variabelen bij vergelijking werkplaatsen en kunstacademies

	subsidies	opdrachten	aankopen	bronnen	keren	erkenning
werkplaats	++	+	+	++	+++	+
gemengd grafiek/tekenen monumentaal beeldhouwen schilderen media overige						
leeftijd cohort	++	+		+	++	+
R ²	40	5	8	41	40	74

Toelichting: een '+' duidt op een significant positief effect van de betreffende variabele op subsidies, opdrachten, etc.; een '-' duidt op een significant negatief effect; R²=percentage verklaarde variantie; kunstacademie is referentiecategorie

Werkplaatskunstenaars en leden van oudere cohorten maken tevens gebruik van meer bronnen. Zij maken ook vaker gebruik van deze bronnen. Dezelfden hebben eveneens een hogere mate van erkenning.

5.2 Slot

De verschillen tussen de drie werkplaatsen wat betreft het gemiddeld aantal keren dat zij subsidies krijgen, het gemiddeld aantal bronnen waarvan zij gebruikmaken, het gemiddeld aantal keren dat zij van bronnen gebruikmaken en de mate van institutionele erkenning zijn terug te voeren op verschillen in vooropleiding en de verschillen tussen generaties. Vooral diegenen die een academie-opleiding vóór hun werkplaatsspecialisatie hebben gevolgd (ten opzichte van diegenen die vooraf privéles hebben gehad of autodidact zijn) en tot oudere cohorten werkplaatsverlaters behoren onderscheiden zich door een hoger gemiddelde. Afkomstig zijn van een bepaalde werkplaats, disciplinaire specialiteit, leeftijd bij het verlaten van de werkplaats, nationaliteit spelen hier geen rol. De eerder gevonden verschillen tussen de werkplaatsen blijken dus te vervallen als we controleren voor vooropleiding en aantal 'ervaringsjaren' dat de verschillende cohorten hebben. Bij het gemiddeld aantal opdrachten speelt alleen leeftijd een rol. Kunstenaars die ouder zijn als zij de werkplaats verlaten hebben een hoger gemiddeld aantal opdrachten dan kunstenaars die op dat moment jonger zijn. Andere kenmerken spelen bij het verkrijgen van opdrachten geen rol. Bij de aankopen blijft er wel een verschil tussen de werkplaatsen over. Kunstenaars van de Ateliers en de Jan van Eyck Akade-

mie hebben gemiddeld minder aankopen dan kunstenaars van de Rijksakademie. Andere kenmerken, zoals onder meer disciplinaire specialiteit, doen er niet toe.

De verschillen in het gemiddeld aantal bronnen, het gemiddeld aantal keren dat men van bronnen gebruikmaakt en de gemiddelde mate van institutionele erkenning tussen de twee academies zijn volledig terug te voeren op de afstudeergeneratie waartoe men behoort. Oudere cohorten scoren hoger dan jongere. Bij het gemiddeld aantal subsidies dat men verwerft speelt naast de afstudeergeneratie ook de status van de student een rol. Dagstudenten scoren wat subsidies betreft duidelijk hoger dan avondstudenten. Bij opdrachten is een studie aan de Rietveld van belang. Diegenen die aan de Rietveld hebben gestudeerd scoren gemiddeld meer opdrachten dan diegenen die aan de AKI hebben gestudeerd. Bij de aankopen is geen enkel belangwekkende verschil gevonden: noch de academie die men heeft bezocht, de disciplinaire specialiteit, de leeftijd, de generatie afgestudeerden waartoe men behoort beïnvloeden de mate waarin men voor aankopen in aanmerking komt.

Een specialisatie aan de werkplaats heeft tot resultaat dat men zowel in termen van aantal subsidies, opdrachten, aankopen, bronnen, keren, als de mate van erkenning gemiddeld hoger scoort dan bij een opleiding aan een kunstacademie. Bij subsidies, opdrachten, bronnen, keren en erkenning speelt de afstudeergeneratie ook nog een rol. Oudere cohorten (of dat nu werkplaatsdeelnemers of academiekunstenaars zijn) scoren gemiddeld hoger. Bij opdrachten is een hogere gemiddelde leeftijd bij het verlaten van de werkplaats of de kunstacademie tevens belangrijk. Het aantal aankopen waarvoor men in aanmerking komt wordt dus alleen door een werkplaatsspecialisatie beïnvloed.

6 Resumé

Tot slot van dit onderzoeksverslag worden de belangrijkste resultaten geresumeerd in het licht van de drie onderzoeksvragen. De eerste onderzoeksvraag staat centraal in paragraaf 6.1, de tweede in paragraaf 6.2 en de derde in paragraaf 6.3. Ter afsluiting van dit hoofdstuk volgen in paragraaf 6.4 nog enkele concluderende opmerking.

6.1 Erkenning van werkplaatskunstenaars

De eerste onderzoeksvraag luidt als volgt: in welke mate zijn werkplaatskunstenaars in het bestand vertegenwoordigd van kunstenaars die via subsidies, opdrachten en aankopen inkomsten verwerven.

In de jaren 1988-1991 hebben 255 kunstenaars een specialisatie gevolgd aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten (127), Ateliers 63 (38) en Jan van Eyck Akademie (90). Van deze 255 zijn 139 kunstenaars, ofte wel 55%, in aanmerking gekomen voor subsidies, opdrachten en/of aankopen. In onderstaande tabel is de onderverdeling naar werkplaats te zien:

Tabel 6.1: Aantal kunstenaars van een werkplaats dat voor subsidies, opdrachten of aankopen in aanmerking is gekomen

	n	%
Rijksakademie van Beeldende Kunsten	68	53,5
Ateliers 63	28	73,7
Jan van Eyck Akademie	43	47,8
totaal	139	54,5

Kunstenaars die aan de Ateliers een specialisatie hebben gevolgd komen vaak voor in het landelijk circuit. Bij nader inzien onderscheiden zij zich in dit opzicht alleen van kunstenaars van de Jan van Eyck en niet van die van de Rijksakademie.

Het verschil zit met name in het aantal keren dat kunstenaars van de Ateliers individuele subsidie krijgen. Hierin onderscheiden zij zich zowel van de Jan van Eyck als van de Rijksakademie. In het opdracht- en aankoopcircuit vinden we geen verschillen. Nemen we de twee subsidie-, drie opdracht- en drie aankoopinstrumenten ieder samen dan vallen alle verschillen weg.

Wat betreft het aantal gehonoreerde aanvragen individuele subsidies op het totaal aantal ingediende aanvragen individuele subsidies springen de Ateliers en de Rijksakademie er positief ten opzichte van de Jan van Eyck uit. In beide gevallen wordt 70% van aanvragen gehonoreerd tegen 33% van kunstenaars van de Jan van Eyck. Bij de

beroepskostenvergoedingen is tussen de drie werkplaatsen geen verschil gevonden in deze zogenaamde 'succesratio'.

Het valt op dat voorkomen bij de subsidie-instrumenten voor kunstenaars van de drie werkplaatsen nog niet betekent dat zij ook voor opdrachten en aankopen in aanmerking komen. Er is geen patroon gevonden dat duidt op een overlap tussen de verschillende soorten instrumenten.

In termen van het aantal bronnen waar kunstenaars voor in aanmerking komen, het aantal keren dat zij bij deze bronnen te zamen voorkomen, en de mate van institutionele erkenning zijn geen belangwekkende verschillen tussen de drie werkplaatsen geconstateerd. Gemiddeld hebben werkplaatskunstenaars een lage tot modale mate van institutionele erkenning.

6.2 Vergelijking tussen werkplaatsen en kunstacademies

Er bestaan duidelijke verschillen tussen werkplaats- en kunstacademiekunstenaars in termen van subsidiegebruik, verkrijgen van opdrachten en aangekocht worden. Van de 509 academiekunstenaars, tussen 1986-1989 afgestudeerd in niet-gebonden disciplines, komen 117 kunstenaars, of 23%, voor bij de subsidies, opdrachten en/of aankopen. Voor dagstudenten is dat 25% en voor avondstudenten 19%. Zowel ten opzichte van de totale groep, als ten opzichte van dag- of avondstudenten, komen werkplaatskunstenaars meer voor in het landelijke circuit van subsidies, opdrachten en aankopen.

Werkplaatskunstenaars scoren gemiddeld vaker op individuele subsidies en beroepskostenvergoedingen dan afgestudeerden van kunstacademies (dag- of avondstudenten). Bij de andere instrumenten zijn geen verschillen gevonden. Deels ligt dat aan het lage aantal kunstenaars, zowel werkplaats- als academiekunstenaars, dat voor de opdracht- of aankoopinstrumenten in aanmerking is gekomen. Avondstudenten van de kunstacademies scoren gemiddeld even vaak op de rentesubsidieregeling als werkplaatskunstenaars. Werkplaatskunstenaars scoren wel vaker dan dagstudenten op de rentesubsidieregeling. Als de instrumenten per soort (subsidies, opdrachten of aankopen) worden bekeken dan zijn alle verschillen tussen werkplaatskunstenaars en alle academiekunstenaars significant. Bij de opdrachten is er geen verschil met dagstudenten en bij de aankopen geen verschil met avondstudenten van de academies. Het gemiddeld aantal subsidies verschilt zowel tussen werkplaatskunstenaars versus dagstudenten als werkplaatskunstenaars versus avondstudenten.

Het gemiddeld aantal succesvolle aanvragen individuele subsidies en beroepskostenvergoedingen is voor werkplaatskunstenaars hoger dan voor academiekunstenaars: 57% van de werkplaats- en 24% van academiekunstenaars (27% dag en 17% avond) hebben hun aanvragen individuele subsidie gehonoreerd gezien. Bij de beroepskostenvergoedingen is dat 71% tegen 45% (52% dag en 33% avond).

Werkplaatskunstenaars scoren gemiddeld hoger op het aantal bronnen, het aantal keren en de mate van institutionele erkenning dan academiekunstenaars (dag- en/of

avond). In termen van erkenning scoren werkplaatskunstenaars gemiddeld laag tot modaal en academiëkunstenaars zeer laag tot laag.

Bij de vergelijking van verschillende jaargangen werkplaatsverlaters versus afgestudeerden van kunstacademies komt naar voren dat de eersten elk jaar gemiddeld hoger scoren in termen van het aantal bronnen waarvoor zij in aanmerking komen dan de academiëkunstenaars. De 'intrede' in het nationaal circuit van subsidies, aankopen en opdrachten vindt voor werkplaatskunstenaars op een hoger 'plan' plaats dan voor academiëkunstenaars. Het verschil met de academiëkunstenaars wordt ook elk jaar groter. Niet zozeer academiëkunstenaars, maar werkplaatskunstenaars lijken na het afsluiten van hun specialisatie een 'vliegende start' te maken in het nationale circuit. Als evenwel de scores op de subsidie-instrumenten buiten beschouwing laten vinden we geen verschil tussen kunstenaars van werkplaatsen en academies. In dat geval maken geen van beide groepen een vliegende start. Deze resultaten contrasteren met die uit het evaluatie-onderzoek over het Fonds BKVB te Amsterdam. De idee is dat dit contrast niet alleen een gevolg is van strijdige definities van de mate van erkenning van beide groepen kunstenaars, maar dat er sprake is van een werkelijk verschil tussen de uitkomsten van dit onderzoek en van dat over het Fonds.

6.3 Verschillen in erkenning naar achtergrondkenmerken

Een populaire redenering is dat de verschillen in erkenning in het nationale circuit tussen werkplaatsen onderling, academies onderling en tussen werkplaatsen en academies wel eens samen zouden kunnen hangen met de disciplinaire specialiteit van de betreffende kunstenaars, met hun leeftijd, met hun vooropleiding, etc. Zo zouden kunstenaars van de Jan van Eyck zich eerder in niet-traditionele kunstvormen specialiseren. De beschikbare beleidsinstrumenten voor beeldende kunstbeleid zouden minder goed zijn toegesneden op deze kunstvormen. Het verschil tussen kunstenaars van de Jan van Eyck en die van de andere twee werkplaatsen als zodanig zou dan dus weg moeten vallen en geheel toegeschreven moeten kunnen worden aan het verschil in specialisatie tussen de kunstenaars. Een zelfde redenering wordt gehouden voor de verschillen in leeftijd van werkplaatskunstenaars. De Ateliers kiezen bewust voor het toelaten van jongere en de Rijksakademie voor oudere kunstenaars. Rijksakademie-verlaters zouden zich al langer hebben kunnen manifesteren in het nationale circuit dan kunstenaars van de Ateliers. Om een antwoord te formuleren op deze en vergelijkbare stellingen is het gelijktijdige effect van alle verschillende relevante kenmerken op de mate van erkenning (en de onderdelen hiervan) onderzocht.

De verschillen tussen de drie werkplaatsen wat betreft het gemiddeld aantal keren dat zij subsidies krijgen, het gemiddeld aantal bronnen waarvan zij gebruikmaken, het gemiddeld aantal keren dat zij van bronnen gebruikmaken en de mate van institutionele erkenning zijn terug te voeren op verschillen in vooropleiding en de verschillen tussen generaties. Vooral diegenen die een academie-opleiding vóór hun werkplaatsspecialisa-

tie hebben gevolgd (ten opzichte van diegenen die vooraf privéles hebben gehad of autodidact zijn) en tot oudere cohorten werkplaatsverlaters behoren onderscheiden zich door een hoger gemiddelde. Afkomstig zijn van een bepaalde werkplaats, discipline specialiteit, leeftijd bij het verlaten van de werkplaats, nationaliteit spelen hier geen rol. De eerder gevonden verschillen tussen de werkplaatsen blijken dus te vervallen als we controleren voor vooropleiding en aantal 'ervaringsjaren' dat de verschillende cohorten hebben. Bij het gemiddeld aantal opdrachten speelt alleen leeftijd een rol. Kunstenaars die ouder zijn als zij de werkplaats verlaten hebben een hoger gemiddeld aantal opdrachten dan kunstenaars die op dat moment jonger zijn. Andere kenmerken spelen bij het verkrijgen van opdrachten geen rol. Bij de aankopen blijft er wel een verschil tussen de werkplaatsen over. Kunstenaars van de Ateliers en de Jan van Eyck Akademie hebben gemiddeld minder aankopen dan kunstenaars van de Rijksakademie. Andere kenmerken, zoals onder meer discipline specialiteit, doen er niet toe.

De verschillen in het gemiddeld aantal bronnen, het gemiddeld aantal keren dat men van bronnen gebruikmaakt en de gemiddelde mate van institutionele erkenning tussen de twee academies zijn volledig terug te voeren op de afstudeergeneratie waartoe men behoort. Oudere cohorten scoren hoger dan jongere. Bij het gemiddeld aantal subsidies dat men verwerft speelt naast de afstudeergeneratie ook de status van de student een rol. Dagstudenten scoren wat subsidies betreft duidelijk hoger dan avondstudenten. Bij opdrachten is een studie aan de Rietveld van belang. Diegenen die aan de Rietveld hebben gestudeerd scoren gemiddeld meer opdrachten dan diegenen die aan de AKI hebben gestudeerd. Bij de aankopen is geen enkel belangwekkende verschil gevonden: noch de academie die men heeft bezocht, de discipline specialiteit, de leeftijd, de generatie afgestudeerden waartoe men behoort beïnvloeden de mate waarin men voor aankopen in aanmerking komt.

Een specialisatie aan de werkplaats heeft tot resultaat dat men zowel in termen van aantal subsidies, opdrachten, aankopen, bronnen, keren, als de mate van erkenning gemiddeld hoger scoort dan bij een opleiding aan een kunstacademie. Bij subsidies, opdrachten, bronnen, keren en erkenning speelt de afstudeergeneratie ook nog een rol. Oudere cohorten (of dat nu werkplaatsdeelnemers of academiekunstenaars zijn) scoren gemiddeld hoger. Bij opdrachten is een hogere gemiddelde leeftijd bij het verlaten van de werkplaats of de kunstacademie tevens belangrijk. Het aantal aankopen waarvoor men in aanmerking komt wordt dus alleen door een werkplaatsspecialisatie beïnvloed.

6.4 Slot

De centrale vraag achter dit onderzoek kan positief worden beantwoord: een specialisatie aan de werkplaatsen heeft een duidelijke meerwaarde in termen van institutionele erkenning ten opzichte van een opleiding aan een kunstacademie. Dat betekent nog niet dat zij een zeer hoge mate van erkenning hebben. De erkenning van werkplaatsdeelnemers is laag tot modaal, die van academiekunstenaars daarentegen is zeer laag tot laag. De onderlinge verschillen, die op het eerste gezicht tussen de drie werkplaatsen

bestaan, zijn bij controle op andere kenmerken van werkplaatsdeelnemers nauwelijks van belang gebleken. Disciplinaire specialiteit heeft geen enkele invloed. De leeftijd bij het verlaten van de werkplaats veelal ook niet. Vooral kunstenaars die al langer van ongeacht welke werkplaats af zijn en kunstenaars die voor hun werkplaatspecialisatie aan een kunstacademie hebben gestudeerd komen vaak in het nationale circuit van subsidies, opdrachten en aankopen aan bod. Zij hebben zodra zij van de werkplaats komen een hogere mate van erkenning en groeien ook sneller in termen van erkenning dan academiekunstenaars. Twee laatste nuanceringen tot slot: het zijn vooral de op de individuele kunstenaars gerichte subsidies die de mate van erkenning bepalen en het zijn vooral kunstenaars die op latere leeftijd de werkplaatsen verlaten die in aanmerking komen voor opdrachten beeldende kunst.

Referenties

- Hamers, P., IJdens, T., & Vinken, H. (1993). *Kunstuitleen. Kunstenaars, collecties en publiek*. Rijswijk: wvc.
- Heilbron, J. (1992). *Kunst leren*. Rijswijk: wvc.
- IJdens, T., & Nooij, W. de (1994). *Evaluatie Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst. Onderzoeksrapport* (concept maart 1994). Rotterdam: Erasmus Centrum voor Kunst- en Cultuurwetenschappen.
- Moulin, R., Passeron, J.C., Pasquier, D., & Porto-Vasquez, F. (1985). *Les Artistes. Essai de morphologie sociale*. Paris: Centre de Sociologie des Arts, la documentation Française.
- Singly, F. de (1986). Artistes en vue. *Revue Française de sociologie*, 27, 3, 531-543.
- wvc (1990). *Beleid beeldende kunst, bouwkunst en vormgeving 1988. Evaluatie*. Rijswijk: wvc.

Bijlagen Tabellen

Tabel 1: Doorstroom 22 afgestudeerden van twee kunstacademies naar drie werkplaatsen

academie	jaar	afstudeerrichting	werkplaats	jaar	specialisatie
AKI	1986	grafiek/tekenen	RABK	1989	grafiek/tekenen
	1986	grafiek/tekenen	RABK	1989	grafiek/tekenen
	1986	gemengd	RABK	1990	grafiek/tekenen
	1987	gemengd	RABK	1990	beeldhouwen
	1987	schilderen	RABK	1991	mediakunst
	1988	schilderen	RABK	1990	schilderen
	1989	monumentaal	RABK	1991	beeldhouwen
	1989	gemengd	RABK	1991	schilderen
	1989	beeldhouwen	RABK	1991	beeldhouwen
	1986	gemengd	ATE63	1988	beeldhouwen
	1986	monumentaal	JVE	1988	gemengd
	1987	gemengd	JVE	1990	mediakunst
	1988	gemengd	JVE	1989	gemengd
	1989	monumentaal	JVE	1991	beeldhouwen
	GRA	1986	individueel	RABK	1990
1987		beeldhouwen	RABK	1990	beeldhouwen
1987		individueel	RABK	1990	schilderen
1988		gemengd	RABK	1990	schilderen
1989		beeldhouwen	RABK	1991	mediakunst
1988		mediakunst	ATE63	1990	beeldhouwen
1989		monumentaal	ATE63	1991	beeldhouwen
1988		monumentaal	JVE	1990	gemengd

Tabel 2: Aantal kunstenaars naar het aantal verschillende bronnen en het aantal keren dat zij hiervoor in aanmerking zijn gekomen

bronnen/ keren	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	totaal	%
0	508	100,0									508	66,5
1			98	56,6							98	12,8
2			53	30,6	26	39,4					79	10,3
3			21	12,1	24	36,4	6	40,0			51	6,7
4			1	0,6	14	21,2	6	40,0			21	2,7
5					2	3,0	2	13,3	2	100,0	6	0,8
6							1	6,7			1	0,1
totaal	508	66,5	173	22,6	66	8,6	15	2,0	2	0,3	764	100,0

Tabel 3: Aantal kunstenaars naar het aantal keren dat zij bij subsidies, opdrachten en aankopen voorkomen

		RABK		ATE63		JVE		GRA				AKI				totaal						
		dag		avond		totaal		dag		avond		totaal		totaal								
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%					
IS	0	81	63,8	14	36,8	73	81,1	131	78,9	89	90,8	220	83,3	154	90,6	72	96,0	226	92,2	614	81,74	
	1	32	25,2	16	42,1	16	17,8	25	15,1	8	8,2	33	12,5	9	5,3	1	1,3	10	4,1	107	14,0	
	2	11	8,7	4	10,5	1	1,1	10	6,1	1	1,0	11	4,2	6	3,5	2	2,7	8	3,3	35	4,6	
	3	1	0,8	4	10,5										1	0,6			1	0,4	6	0,8
	4	2	1,6																		2	0,3
BK	0	90	70,9	30	78,9	57	63,3	143	86,2	83	84,7	226	85,6	145	85,3	74	98,7	219	89,4	622	81,4	
	1	17	13,4	5	13,2	10	11,1	11	6,6	8	8,2	19	7,2	10	5,9	1	1,3	11	4,5	62	8,1	
	2	13	10,2	1	2,6	14	15,6	11	6,6	6	6,1	17	6,4	10	5,9			10	4,1	55	7,2	
	3	6	4,7	2	5,3	9	10,0	1	0,6	1	1,0	2	0,3	5	2,9			5	2,0	24	3,1	
	4	1	0,8																		1	0,1
subsidies (netto)		64	50,4	27	71,1	42	46,7	48	28,9	21	21,4	69	26,1	33	19,4	4	5,3	37	15,1	239	31,3	
totaal		127	100,0	38	100,0	90	100,0	166	100,0	98	100,0	264	100,0	170	100,0	75	100,0	245	100,0	764	100,0	

Tabel 3: Aantal kunstenaars naar het aantal keren dat zij bij subsidies, opdrachten en aankopen voorkomen
(vervolg)

		RABK		ATE63		JVE		GRA				AKI				totaal					
								dag		avond		totaal		dag		avond		totaal			
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
VO	0	124	97,6	38	100,0	89	98,9	166	100,0	98	100,0	264	100,0	170	100,0	75	100,0	245	100,0	760	99,5
	1	3	2,4			1	1,1													4	0,5
PB	0	126	99,2	38	100,0	86	95,6	165	99,4	98	100,0	263	99,6	170	100,0	75	100,0	245	100,0	758	99,2
	1	1	0,8			3	3,3	1	0,6			1	0,4							5	0,7
	2					1	1,1													1	0,1
RG	0	127	100,0	38	100,0	90	100,0	163	98,2	98	100,0	261	98,9	170	100,0	75	100,0	245	100,0	761	99,6
	1							3	1,8			3	1,1							3	0,4
opdrachten (netto)		4	3,1	0	0,0	4	4,4	4	2,4	0	0,0	4	1,5	0	0,0	0	0,0	0	0,0	12	1,6
totaal		127	100,0	38	100,0	90	100,0	166	100,0	98	100,0	264	100,0	170	100,0	75	100,0	245	100,0	764	100,0

Tabel 3: Aantal kunstenaars naar het aantal keren dat zij bij subsidies, opdrachten en aankopen voorkomen
(vervolg)

		RABK		ATE63		JVE		GRA						AKI							
								dag		avond		totaal		dag		avond		totaal		totaal	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
MA	0	123	96,9	37	97,4	88	97,8	166	100,0	98	100,0	264	100,0	170	100,0	75	100,0	245	100,0	757	99,1
	1	4	3,1	1	2,6	2	2,2													7	0,9
RA	0	120	94,5	37	97,4	89	98,9	164	98,8	97	99,0	261	98,9	170	100,0	75	100,0	245	100,0	752	98,4
	1	6	4,7	1	2,6	1	1,1	2	1,2	1	1,0	3	1,1							11	1,4
	2	1	0,8																	1	0,1
RS	0	115	90,6	34	89,5	86	93,6	164	98,8	92	93,9	256	97,0	167	98,2	72	96,0	239	97,9	730	95,5
	1	10	7,9	4	10,5	4	4,4	1	0,6	3	3,1	4	1,5	2	1,2	2	2,7	4	1,6	26	3,4
	2	2	1,6					1	0,6	2	2,0	3	1,1	.	.	1	1,3	1	0,4	6	0,8
	3									1	1,0	1	0,4	1	0,6			1	0,4	2	0,3
aankopen (netto)		19	15,0	5	13,2	5	5,6	3	1,8	7	7,1	10	3,8	3	1,8	3	4,0	6	2,4	45	5,9
totaal (netto)		68	53,5	28	73,7	43	47,8	51	30,7	25	25,5	76	28,8	34	20,0	7	9,3	41	16,7	256	33,5
totaal		127	100,0	38	100,0	90	100,0	166	100,0	98	100,0	264	100,0	170	100,0	75	100,0	245	100,0	764	100,0

Tabel 4: Gemiddeld aantal bronnen per jaar (voor alle 8 en voor 6 instrumenten), gemiddeld aantal bronnen 1988-1991 (bronnen), gemiddeld aantal keren 1988-1991 (keren) en de gemiddelde mate van institutionele erkenning (erkenning) per cohort werkplaats- en academiëkunstenars

		wp88	ac86	p	eta ²	wp89	ac87	p	eta ²	wp90	ac88	p	eta ²	wp91	ac89	p	eta ²
soa	1988	0,38	0,13	***	.07	0,12	0,05	ns	.01	0,06	0,03	ns	.01	0,03	0,00	*	.02
	1989	0,38	0,19	**	.04	0,40	0,11	***	.09	0,15	0,08	ns	.01	0,08	0,02	*	.02
	1990	0,45	0,18	***	.07	0,48	0,15	***	.11	0,37	0,18	***	.04	0,08	0,09	ns	.00
	1991	0,49	0,19	**	.06	0,50	0,17	***	.09	0,50	0,15	***	.11	0,44	0,11	***	.10
bronnen		0,97	0,42	***	.09	0,95	0,31	***	.14	0,85	0,30	***	.12	0,53	0,19	***	.08
keren		1,71	0,69	***	.11	1,50	0,47	***	.16	1,07	0,44	***	.08	0,62	0,23	***	.07
erkenning		2,55	1,64	***	.10	2,51	1,47	***	.17	2,13	1,45	***	.09	1,64	1,24	***	.06
oa	1988	0,05	0,03	ns	.00	0,05	0,01	ns	.02	0,01	0,00	ns	.01	0,00	0,00	.	.
	1989	0,06	0,02	ns	.01	0,07	0,01	ns	.02	0,00	0,01	ns	.00	0,00	0,01	ns	.00
	1990	0,01	0,04	ns	.00	0,03	0,02	ns	.00	0,07	0,03	ns	.01	0,00	0,01	ns	.00
	1991	0,15	0,03	**	.04	0,07	0,01	*	.03	0,13	0,02	**	.05	0,05	0,01	ns	.01
aantal		65	103			58	121			68	119			64	166		

Toelichting: soa=subsidies, opdrachten en aankopen (8 instrumenten); oa=opdrachten en aankopen (6 instrumenten); wp88 = afgestudeerden werkplaats 1988, ac86 = afgestudeerden kunstacademie 1986, wp89 = afgestudeerden werkplaats 1989, etc.; p = overschrijdingskans met significantieniveaus: *** = p<.001, ** = p<.01, * = p<.05 en ns = niet significant; eta² = proportie verklaarde variantie, indien vet ≥5%.

De Rijksakademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam, de Ateliers in Amsterdam (tot 1993 Ateliers 63 te Haarlem) en de Jan van Eyck Akademie in Maastricht vallen onder de werkplaatsen van het Ministerie van OCenW. Deze werkplaatsen proberen de artistieke ontwikkeling van startende kunstenaars te bevorderen. Ze richten zich vooral op kunstenaars, die al een opleiding aan een kunstacademie hebben afgerond. Naast de werkplaatsen is er een aantal kunstacademies, die zich richten op de opleiding en scholing van beginnende kunstenaars.

Dit rapport bevat het verslag van een onderzoek met de vraagstelling, in welke mate de kunstenaars, die tussen 1988 en 1991 deze drie werkplaatsen hebben verlaten, gebruik hebben gemaakt van de beleidsinstrumenten van het Rijk op het terrein van de beeldende kunst. Daarbij wordt een vergelijking gemaakt met afgestudeerden van twee kunstacademies, de Gerrit Rietveld Academie te Amsterdam en de AKI te Enschede. De kunstenaars van deze kunstacademies zijn afgestudeerd tussen 1986 en 1989. Deze afwijkende periode is aangehouden omdat zij pas twee jaar na het afstuderen voor hetzelfde aantal Rijksinstrumenten in aanmerking kunnen komen als deelnemers van de werkplaatsen.

De term 'institutionele erkenning' geeft in dit onderzoek de mate aan waarin kunstenaars gebruik hebben gemaakt van de beleidsinstrumenten van het Rijk op het terrein van de beeldende kunst. Het begrip refereert aan het begrip 'zichtbaarheid' uit Frans kunstsociologisch onderzoek (*visibilité sociale*). Deze term heeft een ruimere betekenis dan 'institutionele erkenning' en duidt op de mate waarin beeldende kunstenaars zichtbaar zijn in het relevante netwerk van producenten, bemiddelaars en afnemers van beeldende kunst via deelname aan tentoonstellingen en manifestaties en via het verkrijgen van subsidies e.d.

Omdat het Europees Keramisch Werkcentrum met zijn specialisatie in de keramische sector op geen enkele manier te vergelijken valt met kunstopleidingen, is deze werkplaats niet in dit onderzoek betrokken.